

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
КРИВОРІЗЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ФАКУЛЬТЕТ ГЕОГРАФІЇ, ТУРИЗМУ ТА ІСТОРІЇ
КАФЕДРА ІСТОРІЇ УКРАЇНИ ТА ПРАВознавства
КАФЕДРА ВСЕСВІТНЬОЇ ІСТОРІЇ

ШЛЯХАМИ КЛІО

*Матеріали підсумкової студентської
наукової конференції
травень, 2019 року*

**КРИВИЙ РІГ
2019**

УДК 93/94

Друкується за рішенням Вченої ради факультету географії, туризму та історії від 16 травня 2019 р.

Редколегія випуску:

Печеніна Н.А., доц., канд істор. наук (відповідальний редактор);

Яшин В., доц. канд істор. наук (відповідальний редактор);

Романець Н., доц., д-р істор. наук;

Задорожна Л., доц., канд. пед. наук.

Рецензент: В. Москаленко, доц., канд. істор. наук.

Ш 70

Шляхами Кліо : студентський науковий альманах. Матеріали підсумкової студентської конференції 2019 року / За ред. Н. Печеніна, В. Яшин. Кривий Ріг. 2019. Число 1 (весна). 45 с.

Перший випуск студентського наукового альманаха укладений за матеріалами підсумкової студентської наукової конференції, що відбулася в травні 2019 року. Для студентів, аспірантів та всіх, хто цікавиться історією.

© Автори статей, 2019

©Криворізький державний педагогічний університет, 2019

Макет, верстка, дизайн, художнє оформлення: © В. Яшин, 2019

Шрифти:

© Microsoft

DS Rada © Dubina Nikolay,1999

ЗМІСТ

ЛИХМАН А.	МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ В 5 КЛАСІ	3
ГЕТМАНОВ О.	БІБЛІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ	7
САЗОНОВ М.	ГАЗЕТА «ПРАВДА» ЯК ІНСТРУМЕНТ ПАРТІЙНО- РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В ДОБУ «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» 1937-1938 РР.	10
КАЧАН Д.	ТЕМА «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» 1937-1938-х рр. НА СТОРІНКАХ МЕМУАРНОЇ ТА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ	15
РОЗУМНА Н.	СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ СЕЛЯН ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933 рр. (НА ПРИКЛАДІ ШИРОКІВЩИНИ)	20
АНІСІМОВА М.	ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У П'ЯТИКЛАСНИКІВ	23
МОСКАЛЕНКО Н.	КОЛАБОРАЦІОНІСТСЬКА ПРЕСА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЇ (на прикладі преси міст Кривий Ріг та Кам'янське)	27
БОЄВА М.	ДІЯЛЬНІСТЬ ШКОЛИ АГЕНТІВ - ПРОПАГАНДИСТІВ У м. ВУСТРОВ (на матеріалах розсекречених документів радянських спецслужб)	33
КОРНІЄНКО С.	ВІДРОДЖЕНА ІСТОРІЯ: ДОЛЯ РЯДОВОГО КОРНІЄНКА ДЕМИДА ТИМОФІЙОВИЧА (ЗА ОФІЦІЙНИМИ ДЖЕРЕЛАМИ)	39
СОЛОДУН А.	ЕКОЛОГІЧНА СИТУАЦІЯ В КРИВОМУ РОЗІ	41

МЕТОДИКА ВИКОРИСТАННЯ ІСТОРИЧНИХ ДЖЕРЕЛ З ІСТОРІЇ КУЛЬТУРИ У 5 КЛАСІ

Історичні джерела є невід'ємною історичною складовою надбання кожного народу. Вивчення їх на уроках історії допомагають учням уявити та створити цілісну картину певного періоду історії. Речові пам'ятки становлять вагомую частку джерельного комплексу вивчення формування давньоукраїнської народності й державності.

За допомогою історичних джерел при вивченні пропедевтичного курсу «Вступ до історії» 5 клас, у якому розглядаються теми «Джерела до вивчення історії» та «Історія України в пам'ятках»- дасть змогу повністю відтворити триєдину мету вчителя історії: навчальну, розвивальну, виховну. Також, в умовах реформованої сучасної історичної освіти перед вчителем історії стоїть завдання формування у учнів передусім історичного мислення, свідомих особистостей та громадян, яке можливе за умови залучення інноваційних технологій та методик.

Пропедевтичний характер курсу 5 класу визначає принципи відбору змісту та стилістичні особливості його викладу відповідно до програми. Його зміст спрямовано на досягнення загальної мети шкільної історичної освіти: формування в учнів самоідентичності та почуття власної гідності на основі осмислення соціального й морального досвіду минулих поколінь, розуміння історії і культури України в контексті загального історичного процесу. П'ятикласники уперше ознайомлюються з навчальним предметом «Історія», тому головними завданнями курсу є:

- формування уявлень і початкових знань учнів про історію як галузь людських знань, як науку, що має свій предмет вивчення і свої методи дослідження;
- розвиток у школярів інтересу до предмета та мотивації до його вивчення.

За результатами вивчення курсу учні мають набути таких предметних компетентностей:

- позначати на лінії часу запропоновані вчителем дати подій, співвідносити рік зі століттям або їх частинами при необов'язковому співвіднесенні з подіями визначати (за вказаними датами) послідовність та тривалість подій, віддаленість від сьогодення

- орієнтуватися на адаптованій історичній карті, показувати на ній територію України, її головні міста та рідне або найближче місто (село основні події, зазначені у тексті параграфів.

Необхідно також враховувати, що шкільна історія має сприяти соціальній ідентифікації дитини. Щоб кожен учень усвідомлювали себе українцями, тобто громадянами України та місцевої територіальної громади, членами конкретної родини, проукраїнське бачення історії вони мають сприймати не просто як відомості-знання, а як спадщину від предків, котра має безумовну цінність.

Роботу на сучасному уроці історії неможливо уявити без критичного опрацювання джерел. Саме такий підхід дозволяє сформуванню в учнів спеціальні вміння, пов'язані зі специфікою пізнавальної діяльності під час вивчення конкретної дисципліни. Головна мета діяльності вчителя при використанні джерельної бази на уроках історії:

- навчити учнів використовувати різні історичні джерела, критично осмислювати їх;
- знаходити у минулому можливі шляхи розв'язання сучасних суспільних проблем.

Історичні джерела можна використовувати на різних етапах уроку:

- для мотивації наступної діяльності учнів на початку уроку;
- для демонстрації розмаїття інтерпретацій, що презентують різні позиції, оцінки подій, процесів, явищ;
- для активізації розумової діяльності (для створення дискусійної ситуації);
- для формування в учнів навичок дослідницької роботи.

Вчитель може скористатися поданими схемами, алгоритмами, пам'ятками для організації самостійної роботи учнів у малих групах, в парах чи індивідуально.

Дітям можна пропонувати аналізувати й тлумачити ту саму подію, той самий документ очима переможця та переможеного, з позицій різних соціальних, етнічних, політичних та ідеологічних груп, інтерпретувати подію з перспектив сусідніх держав тощо. Та головне, про що не повинні забувати вчителі, — робота над історичними документами завжди має бути спрямована на формування таких умінь та навичок, які давали б змогу учням самостійно здобувати знання з різноманітних джерел та творчо використовувати їх у подальшій діяльності, тобто бути компетентними.

Ретунська П.Ю. в своєму науковому доробку «Використання джерельної бази на уроках історії, як один з методів організації навчання, що забезпечує максимальну самостійність

навчання учнів», запропонувала зробити пам'ятки, віддрукувавши алгоритми для роботи з джерелами. Так, вона пропонує алгоритми для роботи з фотодокументом, плакатом, карикатурою дуже схожі. Кожен з них складається з двох частин:

1) Опис: повинен бути якомога детальнішим, особливо на перших порах, доки методи роботи ще недостатньо відпрацьовані. Варто докладно розібрати, що зображено, композицію малюнка або фото (що на передньому плані, що на задньому, що праворуч, що ліворуч, чому саме так), можливо звернути увагу на художні засоби (кольори, форми, лінії тощо). Необхідно звернути увагу на опис. Хоча він і відіграє по суті допоміжну, операційну роль і потрібен для повноти і точності інтерпретації, але проведення детального аналізу зображення допоможе виробити в учнів відповідні навички, спостережливість, дозволить проявити ці якості.

2) Інтерпретація: вона зводиться до опису і аналізу ситуації, яка представлена зображенням і "розшифровки" "послання" його автора або замовника (тобто визначення, що вони, власне, хотіли сказати, яку думку донести, почуття викликати, уявлення або стереотипи сформувати).

Тут варто звернути увагу на те, хто саме є люди на зображенні (конкретно-історичні персонажі або представники яких соціальних груп, партій тощо), проаналізувати сюжет, звернути увагу на символи і стереотипи, завдяки яким можна визначити хто є персонажі або визначити їх національну або соціальну належність. А от практикуючий вчитель історії в своєму практичному пораднику для вчителів та учнів пропонує використовувати наступну пам'ятку для роботи з історичним джерелом:

Пам'ятка «Як працювати з текстом історичного джерела?»

(5-6 класи)

1. Прочитайте документ.
2. Чи відомо, хто є його автором?
3. Про яку історичну подію або явище розповідає документ?
4. Чи відома нам дата його написання?
5. Чи має документ конкретного адресата?
6. Визначте в тексті джерела:
 - про що дізнались;
 - що найголовніше в тексті;
 - що слід запам'ятати.
7. Складіть запитання до тексту історичного джерела, починаючи їх словами «чому», «з якою метою», «як».
8. Зробіть висновки

такому вигляді, наскільки свідомою є упередженість автора. Таким чином, на основі роботи з документальними матеріалами в учнів формуються дослідницькі навички, ними засвоюється методика процесу отримання й перевірки власних знань, розвивається пізнавальний інтерес.

Згідно з сучасними методичними вимогами, історичні джерела, підібрані для уроку, повинні відповідати: цілям і завданням навчання історії; відображати основні, найбільш типові факти і події епохи; бути органічно, пов'язаним із програмним матеріалом, сприяти актуалізації історичних знань, щоб можна було запропонувати учням пізнавальні питання і завдання; бути доступним учням за змістом й обсягом; бути цікавим; здійснювати на них певний емоційний вплив.

На сьогоднішній день перед сучасним вчителем історії стоїть задача, перш за створити всі необхідні умови для формування особистості, громадянина своєї держави, який має критичне мислення. Цього можливо досягти при системному підході на уроках історії. Побудувати урок таким чином, щоб всі діти були залучені в навчальний процес, використати всі можливі історичні джерела на уроці, які доречні, щоб була можливість уявити та скласти більш повну картину даної епохи та повністю погрузитися в уявну подорож. Використати прийоми гри для опрацювання джерел, як спосіб вивчення нового матеріалу та засіб формування предметних умінь. В результаті чого, все це буде сприяти вдосконаленню загально навчальних й спеціальних навичок та розвитку аналітичних здібностей, мовлення, формуванню активної громадянської позиції учнів, вихованню особистостей, які прагнуть всебічно осмислити історичні події.

ЛІТЕРАТУРА

1. Баханов К.О. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти. Харків, 2005. 128 с.
2. Власов В. Історичне джерело в арсеналі дидактичних засобів: чи здатна методика подолати втому від історії. *Історія в школах України*. 2009. №4. С. 3-8;
3. Десятов Д. Методика розвитку історичного мислення засобами наочності Харків, 2008. 141 с.
4. Левітас Ф. Л. Методика викладання історії. Харків, 2006. С. 49-51.
5. Пометун О.І., Костюк І.А., Малієнко Ю.Б. Історія України : підручник для 5 класу. Київ, 2013. 295 с.
6. Ретунська П. Ю. Творча робота. Харків, 2017. 29 с.

БІБЛІЯ ЯК ДЖЕРЕЛО ІСТОРИЧНИХ ЗНАНЬ УЧНІВ

Відкритим лишається питання використання історичних джерел та документів у сучасній школі як засобу навчання та формування критичного мислення учнів. Розуміючи потребу у методичних прийомах, сучасній, інноваційній методиці використання історичних документів ми вирішили охарактеризувати Книгу книг як одне з ґрунтовних джерел. Навряд чи знайдеться в історії писемності інший такий пам'ятник, про який стільки б писали і говорили, як про Біблію. Книга, яку найбільше читають, переведена на велику кількість мов і зухвала самою великою кількістю суперечок, досліджень і вивчень. Першою надрукованою книгою в історії була саме Біблія: саме її латинський варіант, так звану Вульгату, виготовив Гуттенберг на своєму друкарському верстаті. Біблія була однією з перших крупних книг, перекладених іноземною мовою (Септуагінта, грецький переклад староеврейського тексту Старого Завіту, з'явилася приблизно в 250 році до Р.Х.). По числу перекладів, повторних перекладів і переказів у Біблії немає суперників серед всіх книг миру [3, с. 115-129].

Біблія – це не лише видатний твір літератури, вона пояснює життя і Бога. У ній немає відповідей на *всі* запитання, але на більшість з них Біблія відповідає сповна. У ній є вказівки як жити змістовним та добрим життям. Як ставитися до ближніх. Вона заохочує нас покладатися на Бога у всьому та насолоджуватися Його любов'ю. Біблія також розповідає як отримати вічне життя. Після тривалої неуваги до Біблії, негативного до неї ставлення, яким позначився атеїстичний режим і напрям нашої освіти, пильніше, уважніше маємо ставитися до Книг і розуміти значення для нашого народу, місце Біблії в історії, культурі, літературі, моральній основі людського життя. Від найдавніших часів живопис, архітектура, графіка, скульптура черпають мотиви, сюжети, образів зі Святого Письма. У різні часи до Писання було і різним ставленням. Наприклад, у середні віки Біблія була не тільки непорушним каноном, але й джерелом історичних знань. Святе Письмо позначилося на творах ораторсько-проповідницької прози, так, українські письменники-полемісти спиралися на Біблію, відстоюючи переваги віри православної, на протигагу католицькій. Так, знайомлячись на уроках літератури та історії з посланнями Івана Вишенського – «першого публіциста у великім світі» ми знайдемо сотні цитувань Святого Письма. Тобто, взявши за

приклад Вишенського можемо простежити, що Біблія була незаперечним авторитетом для всієї історичної, педагогічної думки свого часу. Вона виступає як основне джерело знань про мораль, Бога та безпосередньо історію [2].

Археологія не займається підтвердженням чи дійсно Біблія була Божим словом. Однак, археологія може підтвердити історичну точність Біблії. Археологи знаходять історичне підтвердження існуванню правителів, царів, міст і важливих подій, які описані у Біблії, навіть тоді, коли історики вважали їх вигаданими. Наприклад, у Євангелії від Івана є розповідь про те, як Ісус зцілив хворого біля купальні у Віфесді. У тексті є її опис, зокрема згадано про п'ять ганків (входів) до неї. Вчені не мали підтвердження про існування такого місця, аж поки археологи не знайшли її на глибині 12 метрів під землею; у неї було п'ять ганків. У Біблії безліч таких історичних деталей, не всі ще віднайдені археологами. Однак не існує жодної археологічної знахідки, яка б заперечила біблійні факти [5].

Біблія розповідає, що Ісус із Назарету творив чуда, був страчений римлянами і воскрес із мертвих. Багато античних істориків підтверджують слова Біблії стосовно життя Ісуса і Його учнів:

Корнелій Тацит (55-120 рр. н.е) – римський історик першого століття, вважається одним із найточніших істориків античності. Уривок з творів Тацита оповідає про «надзвичайно жорстокі тортури, які запровадив імператор Нерон стосовно групи людей під назвою...християни. Христус [Христос], звідки і пішла назва, був засуджений до смертної кари за час правління імператора Тиберія, яку виконав наш наставник Понтій Пилат...».

Йосиф Флавій, єврейський історик (38-100 рр. н.е.), писав про Ісуса у своєму творі «Юдейські старожитності». Від нього ми дізнаємося про «Ісуса, мудрого чоловіка, який робив надзвичайні подвиги, навчав багатьох, мав багато послідовників серед євреїв та греків, якого вважали за Месію, був звинуваченим іудейськими лідерами, засудженим і страченим Пилатом. Вважали, що він воскрес із мертвих».

Светоній, *Пліній Молодший* та *Таллос* також писали про християнське поклоніння Богу та переслідування християн. Усе це сходиться з новозавітними фактами. Навіть єврейський *Талмуд* надає підтвердження деяким фактам з життя Ісуса. Так з *Талмуду* ми дізнаємося, що «Ісус був народжений у шлюбі, збирав учнів, робив богохульні заяви про себе і творив чуда, однак силою магії, а не Бога». Це неймовірна інформація, враховуючи той факт, що більшість античних істориків зосереджувала свою увагу на політичних і військових лідерах, а не на духовних вчителів з далеких провінцій Римської Імперії. Однак античні

історики підтверджують основні події, висвітлені у Новому Завіті, незважаючи на те, що самі вони не були віруючими [1, с. 24-33]. Насправді, основна мета використання подібного роду документів, артефактів криється у тому, щоб ствердно відповісти на запитання «чого навчити?». Тобто, реалізуючи дану мету, говоримо учням про Біблію, як про джерело серйозних наукових досліджень і відкриттів, а потім згідно із програмою для 6-го класу, учитель має подати учням відомості, матеріал який є в цьому документі. Тобто про Давню історію яких країн, держав і народів можна дізнатися, про їх політичний, соціально-економічний, культурний розвиток, дуже цікаво розповісти про народи, яких сьогодні немає тощо.

Говорячи про це, ми вивчали досвід вчителів, спираючись на їхню методику виводили основні дефініції, які мали б знати учні після такого уроку. Тобто, очікувані результати відповідь на раніше поставлене запитання «чого навчити?». Як приклад, одним із таких уроків є розробка вчительки історії Нінічук З., яка сформулювала мету уроку, з використанням Біблії як серйозного наукового джерела інформації [4]. Дуже вдало сформована мета уроку, яка ствердно відповідає на триєдину педагогічну мету. На її думку вона виглядає таким чином: *навчальна* – розкрити значення Біблії як історичного джерела і свідчення правдивої історії життя народів Стародавнього Сходу; *спираючись на біблійні тексти, дати уявлення про найважливіші періоди історії єврейського народу; розвивальна* – розвивати вміння працювати з історичною картою, порівнювати історичну інформацію, чітко висловлювати свої думки; *розвивати навички групової роботи; виховна* – викликати інтерес до Біблії. Коментуючи це видно чітку мету та постановку проблеми. Тобто, зазначена мета чітко відповідає на тему – Біблія як джерело історичних знань учнів.

Отже, підбиваючи підсумки, ми визначили, що беззаперечно Біблія, як Книга книг є історичним документом, вивчення якого є дуже важливим для розуміння історії Стародавнього Сходу, народів, що там проживали та проживають, їх політичний, соціально-економічний, культурний розвиток. Пізнання про це не з підручника, а з першоджерела, яким являється Біблія. В умовах секуляризації суспільства, освіти, найголовніше віднайти підхід до критичного та наукового тлумачення даного джерела. Та, реалізуючи виховну мету, потрібно винести з Біблії основні моральні та людські якості як основи сучасного громадянського суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бистрова А. Світ культури: (основи культурології). Москва-Новосиб, 2002. 710 с.

2. Дорошенко Д. Короткий нарис історії християнської церкви. Вінніпег, 1970. URL : <http://diasporiana.org.ua/wpcontent/uploads/books/1722/file.pdf>
3. Історія релігії в Україні: навч. посіб. за ред. А. Колодного, П. Яроцького. Київ, 1999. 735 с.
4. Нінічук З. Методична розробка уроку: «Біблія як джерело історичних знань». URL: <https://abetkaland.in.ua/bibliya-yak-istorychne-dzherelo/>
5. Чому Біблія варта довіри? URL: <https://www.svitstudentiv.com/a/bibliya.html>

Михайло САЗОНОВ

*Науковий керівник:
д-р істор. наук, доцент,
проф. каф. історії України та правознавства
Н. Романець*

ГАЗЕТА «ПРАВДА» ЯК ІНСТРУМЕНТ ПАРТІЙНО-РАДЯНСЬКОЇ ПРОПАГАНДИ В ДОБУ ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ 1937-1938 РР.

Радянське минуле являє собою складний та суперечливий період історії. Особливо це стосується періоду Великого терору 1937-1938 рр. В контексті популяризації досліджень в цьому напрямку відбуваються пошуки нових аспектів зазначеної проблематики, і одним із таких аспектів є різні форми взаємодії влади і суспільства. Тому вивчення такого питання, як діяльність пропаганди в тогочасному суспільстві дає нам можливість зрозуміти, якими інструментами здійснювався вплив на суспільство з боку держави.

Питання радянської пропаганди досліджувалося працях західних істориків – представників ревізіоністського напрямку, до яких можна віднести Ш. Фіцпатрик, Н. Верта, російських дослідників С. Кропачова, Н. Арнаутова, Н. Кедрова. Загалом пропаганда розглядається як інструмент взаємодії влади з населенням через засоби масової інформації, створення потрібної морально-психологічної обстановки як підґрунтя для здійснення владної політики

1937-1938 роки стали апогеєм сталінської репресивної політики, що отримала новий поштовх після вбивства Сергія Кірова у 1934 році. Ця подія стала одним із безпосередніх приводів до нового етапу масових репресій. Головний акцент робився на чистці політичних кіл суспільства, остаточній ліквідації куркульства як класу, антирелігійній кампанії та етнічних та національних чистках.

Одним із ключових інструментів сталінської репресивної політики була система пропаганди, одним із складових якої була газета «Правда» -

центральний друкований орган ВКП (б). Ми вважаємо цю газету першою ланкою в системі друкованої пропаганди. Ця газета визначала головний пропагандистський курс партії, орієнтуючи місцеві друковані видання на відповідні пропагандистські тематики. Іноді особливо важливі статті з передової «Правди» місцеві газети передруковували повністю, а також писали власні матеріали з посиланнями на статті «Правди».

На першій сторінці газети в правому верхньому кутку друкувалися анонси статей, що є вміщеними у відповідний номер, формулюючи таким чином основні теми номеру. Зазвичай ці теми були пов'язані певною спільною для номеру темою, що тісно пов'язана з актуальним пропагандистським курсом. Під час висвітлення особливо резонансних подій, або напередодні важливих свят, даний блок містив короткі та емоційно насичені лозунги, цитати політичних лідерів, заклики.

Так наприклад, центральною темою випуска «Правди» №39 від 30 січня 1937 року є оголошення вироку по Другому Московському процесу, який отримав назву «Процес антирадянського троцькістського центру». В правому верхньому кутку було вміщено наступний текст: «Сегодня Военная Коллегия Верховного Суда вынесла приговор по делу участников антисоветского троцкистского центра. Подлые изменники и предатели нашей родины, германские и японские шпионы, поджигатели мировой войны, действовавшие по прямым указаниям врага народа Троцкого, понесли суровую и заслуженную кару. Приговор суда встретит единодушное одобрение трудящихся Советского Союза и всего передового человечества» [1, с. 1].

Емоційна насиченість заголовка налаштовує читача на підвищений емоційний лад, нав'язуючи ставлення ненависті до ворогів. Також потрібно відмітити те, що заголовок нав'язує читачу наперед визначену оцінку подій, інтерпретуючи вирок суду як підтримуваний всім, без виключення, народом СРСР, а також прямо вводячи в використання термін «ворог народу», уособлюючи його в особі Троцького.

Наступним елементом в газеті є заголовки статей в газеті. Заголовки друкувалися з метою привернення уваги читача, для чого використовувалися яскраві емоційно забарвлені слова та словосполучення. Особливо помітно це проявляється саме під час висвітлення резонансних подій, на кшталт судових процесів, міжнародних оглядів. Яскравими прикладами є заголовки «Уничтожить изменников родины, кровавых псов фашизма – таково требование трудящихся масс Советского Союза!» [2; с. 5], «Приговор суда – голос народа!» [3, с. 1], «Миллионы трудящихся требуют уничтожения зловных врагов народа» [4, с. 5]. Варто зазначити, що ці заголовки є достатньо типовими, і використовувалися як під час висвітлення Другого

Московського процесу, справи Тухачевського, так і у 1938 році. Велика кількість таких заголовків протягом 10 випусків (з 20.01.1937 по 31.01.1937) свідчить про те, що пропагандою малося за мету вираження почуття єдності народу та його згоди з вироком суду, що особливо виражалося у використанні так званих «листів з народу».

Заголовки також повинні були не лише донести до читача певну інформацію в потрібному руслі, але і схилити читача до потрібної інтерпретації подій, закріплюючи ненависть до «внутрішнього ворога». Фактично, звернувши увагу на заголовок, читач вже починає вивчати статтю з емоційно упередженим ставленням по відношенню до «ворога».

Безпосередньо статті, присвячені тематиці боротьби з «ворогами народу», містять певні спільні особливості. Зазвичай вони починалися з короткого інформаційного опису події без використання складних слів та словосполучень. Як і заголовок, початок статті скеровував читача на потрібне розуміння суті статті, знову ж таки, роблячи акцент на емоційне навантаження основного змісту тексту.

Основна частина статті послідовно описувала різноманітні прояви шкідництва та підривної діяльності, що формулювало головну ідею, що проходила через декілька випусків – доведення існування внутрішнього «ворога» та необхідність з ним боротися. Закінчення статті зазвичай містило в собі найближчі перспективи, наприклад що «троцькистское гнездо ... будет разорено до конца» [5, с.1], обіцянки «беспощадно разоблачат и громить врагов» [6, с. 5] та необхідність того, що «изменники родины, бандиты должны быть расстреляны» [7, с. 5].

Ми вважаємо суттєвим також звернути увагу на місцезнаходження статей з різним смисловим навантаженням та їх роль у формуванні ідеологічного настрою випуску.

По-перше, потрібно виділити редакційні статті, так звані «передові». Вони друкувалися на першій сторінці газети, і саме з них читач розпочинав знайомство з випуском. Зазвичай ці статті задавали центральну тематику номера, під яку пов'язували наступні публікації. В цих статтях використовувалися цитати партійних лідерів, стенограм партійних засідань, офіційних документів.

На другій сторінці важливим видом публікацій потрібно виділити промови лідерів партії та радянських органів, зокрема Й. Сталіна, В. Молотова та інших. Головним, на нашу думку, в цих публікаціях є те, що необхідність ліквідації внутрішніх «ворогів» санкціонувалася безпосередньо з вуст лідерів держави, відповідно ці заклики повинні були розцінюватися як завдання загальнодержавного значення. Також з прямої мови виступаючих формується та спрямовується до читача потрібний образ «ворога народу» та необхідність «обезвредити и

ликвидировать диверсионно-вредительские и шпионско-террористические вылазки троцкистско-фашистских агентов иностранных разведывательных органов» [8, с. 4].

Говорячи про другу сторінку газети, ми виділяємо третій вид публікацій – стенограми судових засідань. Протягом 1937 року вони були присутні один раз, при висвітленні ходу Другого Московського процесу. По своїй емоційній та психологічній дії це були найсильніші публікації, оскільки обвинувачувані детально та нібито відверто та спокійно описували свою діяльність.

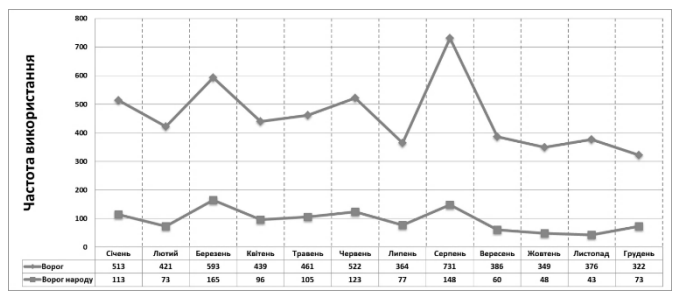
Публікації четвертого типу – статті на історичну тематику. Це публікації, що присвячені подіям минулого, біографічним відомостям різних політичних, культурних та наукових діячів. Дані статті повинні були продемонструвати неперервність «класової боротьби», таким чином ніби виправдовуючи дії влади по боротьбі з «ворожими» владі та народу людьми.

І наостанок визначимо п'ятий тип публікацій – це листи в редакцію «від народу». Зазвичай ці листи адресувалися від декількох категорій: від селян, робітників та колективів колгоспів чи заводів. Масово групи листів були опубліковані двічі – в кінці січня-на початку лютого 1937 року, тобто після публікації вироку по процесу «антирадянського троцькістського центру», і другий раз – після публікації про процес над командним складом Червоної Армії. Ці листи повинні були показати наявність абсолютної згоди авторів листів з виступами та рішеннями лідерів партії та держави.

Важливу роль в процесі психологічного впливу на суспільство відіграє термінологія газетних текстів та динаміка використання основних ідеологічних словесних конструкцій та кліше. В якості прикладу ми за допомогою контент-аналізу приводимо динаміку використання понять «ворог» та «ворог народу» у 729 випусках газети «Правда» за 1937-1938 роки. Загалом за досліджуваний період слово «ворог» на сторінках «Правди» використовувалося 11654 рази, а словосполучення «ворог народу» - 2119.

У 1937 році використання слів «ворог» та «ворог народу» відбувалося 6177 та 995 разів відповідно (див. рисунок 2.1). Апогей використання слова «ворог» припадає на червень – 873 рази, так само, як і «ворог народу» - 204 рази. Основною подією, що вплинула на даний показник, став процес над вищим командуванням Червоної Армії. А у січні, враховуючи висвітлення процесу «антирадянського троцькістського центру» слово «ворог» було використане 508 разів, словосполучення «ворог народу» - 55 разів.

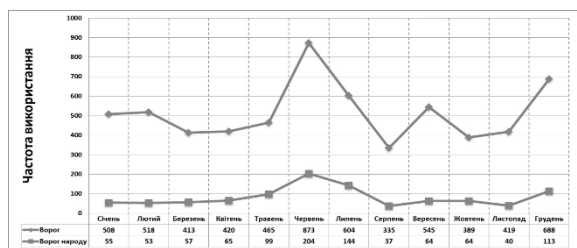
Рис. 1. Використання термінології "ворог" та "ворог народу" на

сторінках "Правди" у 1937 р.

1938 рік вважається апогеєм репресивної політики у добу Великого терору. Контент-аналіз газети «Правда» показує, що хоча частота використання слова «ворог» дещо зменшилася – до 5477 разів, але словосполучення «ворог народу» зустрічається частіше – 1124 рази (див. рисунок 2.2.).

Рис. 2. Використання термінології "ворог" та "ворог народу" на сторінках "Правди" у 1938 р.

Найбільшу актуалізацію «ворожі» обрали отримали у березні, в ході висвітлення Третього Московського процесу, або «правотроцькістського антирадянського блоку». Всього за березень слово «ворог» було використано 593 рази, а словосполучення «ворог народу» - 165 разів. Також можна спостерігати значне підвищення використання слова «ворог» у серпні 1938 року, але це пов'язано в основному з нагнітанням обстановки з приводу наростання напруженості в Європі.

Виходячи з вищесказаного ми можемо зробити висновок, що газета «Правда» була достатньо вагомим інструментом партійно-радянської пропаганди. Кожен випуск був побудований з метою конкретного впливу на особистість читача з чітко визначеною пропагандистською та ідеологічною метою.

ЛІТЕРАТУРА

1. Правда : газета. 30.01.1937. №29. С. 1.
2. Правда : газета. 25.01.1937. №24. С. 5.
3. Приговор суда – голос народа! *Правда*. 30.01.1937. № 29. С. 1.
4. Правда : газета 26.01.1937. №25. С. 5.
5. Грозные волны народного гнева и ненависти. *Правда*. 27.01.1937. №26. С. 1.
6. Смерть изменникам родины! (Из резолюции рабочих, инженерно-технических работников и служащих Московского автозавода им. Сталина) *Правда*. 28.01.1937. №27. С. 5.

7. Клятва трактористов и комбайнеров. (Резолюция собрания трактористов, бригадиров тракторных отрядов и комбайнеров Белгородского района Курской области). *Правда*. 27.01.1937. №26. С. 5.
8. Сталин И. В. недостатках партийной работы и мерах ликвидации троцкистских и иных двурушников. Доклад т. Сталина на Пленуме ЦК ВКП(б) 3 марта 1937. *Правда*. 29.03.37. №87. С. 4.

Дарина КАЧАН

*Науковий керівник:
д-р істор. наук, доцент,
проф. каф. історії України та правознавства
Н. Романець*

ТЕМА «ВЕЛИКОГО ТЕРОРУ» 1937–1938-х рр. НА СТОРІНКАХ МЕМУАРНОЇ ТА ХУДОЖНЬОЇ ЛІТЕРАТУРИ РАДЯНСЬКОГО ПЕРІОДУ

Дискурс у радянському публічному просторі щодо проблеми сталінських репресій 1937–1938 рр. започаткував виступ М. Хрущова на XX з'їзді КПРС. Проте враховуючи обмеженість критики, засудження і викриття сталінського терору, вона не призвела до появи великої кількості літературних доробків. Відкрите обговорення проблеми «злочинів сталінізму» започаткував виступ Генерального секретаря ЦК КПРС М. Горбачова у листопаді 1987 р. на урочистому засіданні, присвяченому 70-річчю Жовтневої революції. Так, з кінця 1980-х рр. тема сталінських репресій починає розкриватися на сторінках публіцистичних видань, мемуарної та художньої літератури. Вони виступають унікальним джерелом уявлень про досліджуваний період, дають змогу репрезентувати інформацію про перебіг сталінських чисток, виступають засобами формування історичної пам'яті про Великий терор та механізмами трансляції досвіду від одного покоління до іншого. Осмислення подій 1937–1938 рр. наразі є значним суспільним та науковим викликом сучасності.

Залучення до розгляду проблеми сталінських репресій пласту мемуарної та художньої літератури належить до малодосліджених тем Великого терору. Наукове осмислення даної проблематики протягом тривалого часу унеможливлювалося табуванням тематики політичних репресій. Вітчизняними науковцями визначені напрямки історичних досліджень щодо вивчення масових репресій періоду Великого терору та їх специфіки. Однак, аналіз історіографії проблеми засвідчив, що вчені

лише побіжно зверталися до радянської літератури мемуарного та художнього характеру, вказуючи на існування «дозволених» радянською владою в умовах комуністичної ідеології художніх праць. Виняток становить наукова розвідка Р. Подкура, в якій науковець розглядає вплив «белетризованих фактів політичних репресій 1930–1950 рр.» на формування кола зацікавлень тодішніх читачів, що визначало інформаційне наповнення публіцистичних видань.

Розгляд даної проблематики передбачає використання компаративного літературознавчого методу дослідження спільних та відмінних рис у вищезазначених джерелах, порівняння їх інтерпретацій. Також автор використовував логічний, порівняльний, хронологічний та історико-критичний методи історичного дослідження.

Тема Великого терору 1937–1938 рр. в період хрущовської «відлиги» висвітлювалась в художніх творах лише до 1964 р.: враховуючи обмеженість критики засудження сталінських репресій, проблема чисток не набула широкого розголосу в радянському публічному просторі. Однак, ситуація змінюється з кінця 80-х рр., коли розпочинається процес руйнування численних інформаційних табу і актуальними питаннями для дискурсу стають ті, які раніше воліли замовчувати. Так, на сторінках центральної преси з'являються критичні публікації. Зокрема, у газеті «Комсомольська правда» у 1988 р. вийшла стаття під назвою «Батьки і діти», в якій у спогадах Вікторії Гамарник розкривається боротьба родини «ворога народу» за відновлення справедливості в умовах тоталітарного режиму. Я. Б. Гамарник, як і велика кількість відомих командирів Червоної Армії, постраждав від репресій в результаті сфабрикованої «справи військових». Сталінський режим оголосив його «ворогом народу», але в умовах масових репресій, не дочекавшись офіційного вироку, він покінчив життя самогубством 31 травня 1937 р. При цьому, у наказі Народного комісара оборони СРСР К. Ворошилова від 12 червня 1937 р. акцентувалась увага на тому, що колишній заступник Народного комісара оборони Я. Гамарник «відступник і боягуз» та «агент фашизму». Проте, у нарисі «Товариш у боротьбі» (написаний 19 грудня 1967 р.), який входить до збірки спогадів друзів і соратників «Ян Гамарник», той же К. Ворошилов надає якнайкращу характеристику засудженому «ворогу народу», називаючи його справжнім «більшовиком-ленінцем», чие «порівняно коротке життя – трудовий подвиг».

Спогади доньки Я. Гамарника доводять, що для Й. Сталіна було надважливо усунути зі свого шляху не лише уявних «ворогів народу», які отримали цілком реальне покарання, але й членів їхніх родин як «соціально ворожих елементів». Тому рідних Я. Гамарника згодом

заслали до Астрахані: дружину розстріляли, а донька отримала десять років заслання в Красноярський край.

Ще одна публікація, що ілюструє падіння в умовах сталінської системи, присвячена М. Бухаріну, надрукована у газеті «Відомості» під назвою «До і після процесу. Спогади вдови М.І. Бухаріна». Зі слів Анни Ларіної стає очевидно, що з того часу, коли М. Бухарін перестав займати керівне становище в партії, він завжди знаходився під сталінським прицілом. Але ні він, ні його оточення тоді не усвідомлювали, що Й. Сталін лише вичікує момент, коли зможе усунути небажаного опонента. Як відомо, судовий процес відбувся, і як зазначає вдова М. Бухаріна: «Злочинна фантазія його творця досягла апогею». Адже «ворогу народу» приписувалась велика кількість злочинів, включаючи «нездійснені наміри вбити Сталіна». Зрозуміло, що дане обвинувачення слугувало для доведення беззаперечної провини підсудного. Сама А. Ларіна пройшла через п'ять таборів і заслання, пробувши там в цілому 18 років, залишаючись для режиму «небезпечним елементом».

Значну інформаційну насиченість з теми має не лише періодика, але й твори мемуарної літератури. Однією з праць, що проливає світло на діяння політичного керівництва СРСР, є мемуари радянського письменника Л. Разгона під назвою «Невигадане», які побачили світ у 1988 р. Автор твору, який сімнадцять років провів в таборах і в'язницях, розкриває справжню картину життя ув'язнених та втілення в життя терору сталінської системи. Так, причиною переведення Л. Разгона до «світлого карцера» у в'язниці став залишений в камері шматок сірого туалетного паперу, який наглядачі кваліфікували як «письмове приладдя», а тому залишити його означало скоїти «тяжкий злочин». Однак, такі абсурдні обвинувачення втілювались в цілком реальні покарання, а тортури при сталінській системі стали звичними засобами залякування людей, вони були спрямовані на досягнення цілковитого підкорення владі. За словами Л. Разгона, свавілля було нормою арештантського життя у таборі. Причину цього слід вбачати у тому, що на посади нарядчиків, комендантів, каптерів, пекарів, санітарів призначали «соціально близькі» елементи: злодіїв, бандитів та інших осіб з кримінальних кіл. Саме тому і так скорочений пай від держави доходив до арештантів далеко не в повній мірі. Окрім того, автор наголошує на тому, що в часи Й. Сталіна закони і суд носили настільки ж відверто репресивний характер, як і «позасудовий порядок»: кожен новий закон створювався так, щоб була можливість його посилити.

Автором ще однієї сповідальної праці про найкривавіші десятиліття в історії Радянського Союзу – «Занурення в п'їтьму» – є О. Волков, який двадцять сім років (п'ять термінів) провів у в'язницях,

таборах і засланнях, спочатку звинувачений у контрреволюційній агітації (стаття 58-10 КК), а згодом – у шпигунстві (стаття 58-6 КК). Описуючи своє третє заслання часів Великого терору, О. Волков наголошує на неабиякій жорстокості чекістів, які при веденні слідства жодним чином не дотримувались слідчих формальностей. Автор свідчить, що у 1937–1938 рр. відставних «слуг народу» центр наказав тримати виключно на важких роботах, селити разом з кримінальниками – і взагалі перевести на становище найлютіших ворогів, які і в таборі спираються на авторитет Й. Сталіна. Мемуари О. Волкова підтверджують, що ні про яке правосуддя не може бути й мови, коли владою запускається на повний хід м'ясорубка, якої ще не знала історія нового часу.

Вагоме місце серед творів художньої літератури, які відіграли чималу роль у розкритті правди про масові репресії, належить праці О. Солженіцина «Архіпелаг ГУЛАГ». Автор «Архіпелагу» детально висвітлює репресії 1937–1938 рр., вважаючи ці чистки не стихійними, а ретельно спланованими особисто Й. Сталіним. Саме за безпосередньої участі «вождя» здійснювався перманентний наступ на різні верстви населення, більшу частину яких складали звичайні селяни – «шпигуни», «злісні агітатори» та «терористи» для «вождя». О. Солженіцин не надає процесу масових репресій елітарного забарвлення. Також, автор звертає увагу на особливий статус «блатних» ув'язнених і потурання ним з боку керівників різних рангів, а це свідчить, що влада готова була співпрацювати з ними задля боротьби проти «політичних в'язнів», які були особливо небезпечними для Й. Сталіна. Тож, праця О. Солженіцина доводить, що терор – явище не випадкове у сталінському СРСР.

Ще одна художня праця – роман «Діти Арбату» А. Рибаківа, розкриває механізм тоталітарної влади та власне бачення автором репресій часів Великого терору 1937–1938 рр. А. Рибаків зазначає, що після вбивства С. Кірова в СРСР починається велика чистка, слідство поставлено на конвеєр, масово арештовують людей, направляють в табори і засуджують до розстрілу тисячами. Однак, стосовно участі в репресивних операціях простих людей, письменник обмежується думками, що «всюди суди, масові розстріли». А. Рибаків впевнений, що в часи Великого терору надалі укріплювалась диктатура верховного керівника, який позбавлявся найменшої загрози його одноосібній владі.

Таким чином, за часів хрущовської «відлиги» спостерігаємо жорстке панування цензури та замовчування теми масових репресій в літературній творчості. Поява будь-якої інформації про сталінський терор в джерелах для широкого загалу суперечила б накресленій лінії партії щодо розвінчання культу особи, а тому О. Солженіцину не

дозволили видати на теренах СРСР «Архіпелаг ГУЛАГ», що ставив правдивий діагноз радянській владі.

Лише за доби «перебудови» радянське суспільство почало знайомитися з проблематикою сталінських репресій. Мемуари жертв терору, а також художня література, в якій висвітлювалися репресії проти «ворогів народу», детально розкривають особливості функціонування радянського карального апарату. Проте радянська мемуарна і художня література формувала у суспільства враження про елітарний характер терору – спрямованість виключно проти партійно-радянської та військової еліти. І лише у творах О. Солженицина зазначалося, що більшість людей, які потрапили під гніт репресій, були звичайними селянами.

Зміни в політиці держави часів «перебудови» відображають і зміни в інформаційному наповненні публікацій того часу, що було викликано формуванням попиту на розкриття справжньої політики сталінізму.

ЛІТЕРАТУРА

1. Волков О.В. Погружение во тьму. Роман-газета. № 6. 1990. 122 с.
2. До и после процесса. Воспоминания вдовы Н.И. Бухарина. Известия. № 283. 9 октября 1988. С. 3.
3. Отцы и дети. Комсомольская правда. № 112. 14 мая 1988.
4. Подкур Р.Ю. Історіографія політичних репресій в Україні (друга половина 1980-х – 1990-ті рр.). Політичні репресії в Україні. (1917–1980-ті рр.). Бібліографічний покажчик. Київ, 2007. 456 с. С. 12.
5. Разгон Л.Э. Непридуманное. Юность. № 5. 1988. С. 5–40.
6. Разгон Л.Э. Непридуманное. Юность. № 1. 1989. С. 19–32.
7. Разгон Л.Э. Непридуманное. Юность. № 2. 1989. С. 34–61.
8. Рыбаков А.Н. Дети Арбата. АСТ, Астрель, 1998. 704 с.
9. Рыбаков А.Н. Дети Арбата. Страх. Москва, 1998. 271 с.
10. Солженицын А.И. Архипелаг ГУЛАГ. Т. 1. М.: Новый мир. 1990. 432 с.
11. Солженицын А.И. Архипелаг ГУЛАГ. Т. 2. М.: Новый мир. 1990. 241 с.
12. Солженицын А.И. Архипелаг ГУЛАГ. Т. 3. М.: Новый мир. 1990. 217 с.
12. Гамарник Я. Воспоминания друзей и соратников. Москва, 1978. 191 с.

СТРАТЕГІЇ ВИЖИВАННЯ СЕЛЯН ДНІПРОПЕТРОВСЬКОЇ ОБЛАСТІ В УМОВАХ ГОЛОДОМОРУ 1932-1933РР. (НА ПРИКЛАДІ ШИРОКІВЩИНИ)

Явища «голоду» та «Голодомору» безперечно відрізняються між собою. Голод - це фізіологічний стан організму, зумовлений відсутністю необхідної норми хліба, калорій, овочів, інших продуктів харчування. Термін Голодомор дослівно означає - морити, виморювати штучним голодом за допомогою карально - репресивної політики масового винищення мирного населення, а також одночасність і масовість випадків смерті внаслідок фізичного виснаження від тривалого недоїдання, вживання різних сурогатів тощо [2, с. 7].

Формування території Голодомору настало тоді, коли соціально-фізіологічні ознаки недоїдання та голодування переросли у масові прояви морально-психічних і патологічних зрушень людської поведінки, а демографічні наслідки свідчили про масову смертність і порушення динаміки природного приросту населення [2, с. 8]. Голод вразив українські села ще восени 1928 та весною 1929 р. Ознаки голоду, не Голодомору, спостерігалися також в червні 1930 р. Тоді селянам бракувало хліба, але була картопля, хоча весною доводилося харчуватися різними сурогатами.

Початок формування території Голодомору припадає на осінь 1931 р. - першу половину 1932 р. - відбувалася масова конфіскація хліба і продовольства, вилучення насінневих фондів, ізоляція, посилення хронічного недоїдання, збільшення кількості тих, хто голодує, масове вживання селянами сурогатів, свійських тварин, дохлої худоби, котів, собак, гризунів, поширення епідемії тифу, окремі випадки трупоїдства і людодїдства, наявність сотень і тисяч опухлих та померлих, припинення офіційної реєстрації смертності відповідними органами тощо [2, с12-13].

Факт масового голоду на території Дніпропетровської області був зафіксований у березні 1932 р. Голодомор охопив села 35 районів із 49 в області, хоча начальник облвідділу ГПУ Я.К. Краукліс доповідав, що «факти голоду і недоїдання є і в решті районів області» [2, с13].

Голодні селяни шукали найрізноманітніші способи виживання. До переліку виживання сільського населення в умовах тотального голоду та Голодомору можна віднести:

- утаювання хліба,

- сурогатне харчування,
- мішечництво,
- відхідництво,
- вступ у радгоспи,
- втеча із голодуючих місцевостей,
- жебрацтво,
- «волинки» на ґрунті голоду,
- крадіжки та самосуди [3].

Зрештою, основна причина голоду полягала у відсутності належного продуктового забезпечення. Основу харчування на той період становили сурогатне харчування: трава - лобода, калачики, козельки, гірчак; квіти акації, щавель, цибуля, буряки тощо. Доповненням було м'ясо собак, котів, пацюків, ховрахів, горобців, здохлих коней та корів. А ті хто жив біля води мали можливість живитися рибою, раками, жабами, равликами, моллюсками. У багатьох селах, як і по всій Україні, мав місце канібалізм [5, с.12- 13].

Тактику такого виживання в умовах Голодомору 1932-1933рр. за рахунок «сурогатного харчування» можна простежити на прикладі свідчень очевидців Дніпропетровської області Широківського району. Вони дозволяють відновити та більш детально охарактеризувати події.

Павлов Дмитро Прокопович, мешканець села Новокурського, 1914 року народження, згадуючи події Голодомору, говорив: « Я стверджую, що справді в 1932-33рр. був голод. Причиною голоду було вилучення продуктів харчування у селян, як говорили, «на піддержку індустріалізації», а засухи тоді не було. Вирощене відбирали спеціальні комісії, не комуністи. *З голоду люди почали вмирати на кінець зими 1932 року*» [1, с.373].

В своїх свідченнях жителька с. Андріївки Широківського р-ну Дніпропетровської обл Журавська (Коноваленко) Євгенія Лук'янівна, 1910 р.н.« Я народилася 18 жовтня 1910 року в селі Андріївці Широківського р-ну, що неподалік від міста Інгулець і селища Широкого. Освіта моя 2 класи, паспорта не мала. Хат у селі було багатенько, десь 60. Був (з 1930р.) колгосп «Жовтень», головував Харченко... .Того року зима була дуже холодною, снігу було багато, сніг сипав, як з сита мука. Було дуже багато заметів. У 1933 році врожай був поганенький і колгосп потрапив на «чорну дошку». Норма хлібозаготівлі не була постійною і постійно змінювалась. Активно працювали так звані «червоні валки», які забирали все до останнього. *Голод стався тому, що було дуже велике державне замовлення на хліб. Потім прийшов новий указ про здачу зерна й м'яса. Люди не хотіли віддавати добро, бо знали, що це прирікає їх на голод. Але «червоні валки» забирали все, що знаходили. Не було м'яса, то забирали свиню чи корову,*

заглядали в кожен куток, лазили по горщиках, у льохах. Все чисто вигрібали – до бурячка. Пояснювали це тим, що у місцях голодують робітники. З приходом холодів люди мерли як мухи. Коли був голод, то у нашому селі померли майже всі дорослі. Мертві й напівмертві люди валялися по дорогах ф вулицях. По хатах була така сама картина. Особливо голод допікав зимою. Їли баланду, яку варили з «татарського проса» і яку давали по ополонику у колгоспі перед роботою. Їли висушене, пом'яте колочиння з водою, це був гарячий харч. Хліб їли такий: склянку борошна перемішували з відром дерев'яного попелу; їли лопухи. Діти вмирали з голоду разом з батьками. Виживали в тих сім'ях де мати працювала дояркою. У грілках вдавалось пронести хоч склянку молока, незважаючи на обшуки. Як що знаходили, то сильно били. Калічили людей і ніхто не карав за це. Село перетворилося на кладовище. У кожній хаті був мрець. Ховали людей прямо у дворах, бо не було сил нести на кладовище. Ходили чутки про людоїдство, але в селі цього не було. Рятувалися люди тим що виїжджали. Дуже багато виїхали до Тули, де й порятувалися. Голодуючим у нашому селі хотіли допомогти, але було нічим. Сама я не просили і не ходила нікуди. Я і чоловік працювали. Чоловік працював на кар'єрі, на Інгульці. Отримував 200 грамів хліба. Пам'ятаю випадки голодної смерті. Помер батько мого чоловіка. Померли дід і баба, причому баба померла під забором. Помирали цілими сім'ями й вулицями. Були й переселенці з різних регіонів. Пам'ятаю сім'ї Білякових(з Росії), Чорнороти й Кочуни(Західна Україна). Їх приймали до колгоспу, бо не вистачало робочих рук [4, с.70].

Спогади Заріцької Ольги Миколаївни, 1925 року народження, жительки с. Водяне, Широківського району про події Голодомору в с. Влажне Широківського району «Народилася я в селі Влажне в небідній заможній сім'ї. Було що і їсти, і що вдіти, тільки пухових одіял було 8 штук. Усе забрали активісти, і корову теж. Залишили тільки одне одіяло, на якому лежав паралізований батько. У голодовку 32-33 р. забрали усе дзернинки, навіть лежанку розібрали: чи не заховали, бува, якесь зерно. Батька відвезли у лікарню в м. Кривий Ріг. Там він помер, там його і поховали. Мама, маючи 35 років, залишилася з п'ятьма дітьми. Сама пухла, з ніг текла рідина. Одна сестричка померла. Тоді нас, діток, забрали у колгоспні ясла і трішки харчували. Але цього було мало. І ми просили весь час у мами їсти. Мама робила, що могла, щоб врятувати останніх дітей. Взимку збирала суху свиріпу, вибивала зерна і варила з них юшку. До цих пір пам'ятаю її гіркоту. Десь дістала гарбузове насіння і видавала нам його видавцем. Варила якісь корінці, гілочки. А весною стало краще, бо з'явилися грицики, кульбаба, гірчак, листя дерев і коріння трав. Ніколи не думала, що доживу до 83 років, переживши таке»[1, с332].

Отже, розгляд та опрацювання свідчень очевидців Широківського району Дніпропетровської області вказує про наявність у харчуванні

мешканців району сурогатного харчування. Люди змушені були вживати рослинну та тваринну їжу, не притаманну їхньому раціону раніше, аби вижити.

ЛІТЕРАТУРА

1. «І поліг наш народ, наче скошене жито...». Голодомор 1932-1933 років на Дніпропетровщині. Дніпропетровськ, 2008. 632 с.
2. Марочко В. Територія Голодомору 1932-1933 рр. Київ, 2014. 64 с
3. Мовчан О. Вживання сільського населення в умовах Голодомору URL: https://www.sulinet.hu/oroksegtar/data/magyarorszagi_nemzetisegek/ukranok/az_artatlan_aldozatok_emlekere/pages/ukran/008_ukran_8.htm.
4. Народна трагедія. Документи і матеріали про голод 1932-1933 років на Дніпропетровщині: Навч. посібник / Редкол.: В.В.Іваненко, О.А.Удод та ін. - Дніпропетровськ, 1993. 84 с.
5. Розкуркулення, колективізація, Голодомор на Дніпропетровщині (1929-1933 роки): Зб. док-тів. Дніпропетровськ, 2008. 498 с.

Марина АНІСІМОВА

*Науковий керівник:
доцент, канд. пед. наук
Л. Задорожна*

ФОРМУВАННЯ НАЦІОНАЛЬНОЇ СВІДОМОСТІ У П'ЯТИКЛАСНИКІВ

Оновлення сучасного суспільного життя в Україні потребує формування національно свідомих громадян, тому освіта та виховання нового покоління - пріоритетна складова державотворення. Особливого значення набувають культура, мистецтво, власне все те, що духовно звеличує людину. Існування культури без національного коріння, генетичної пам'яті, віками набутої духовної спадщини неможливе. Завжди традиційна народна культура в Україні відігравала роль національної. Наша країна багата традиціями, позаяк сьогодні питання збереження і відтворення їх украї актуальне. Також, ураховуючи нові суспільно-політичні реалії в Україні після Революції гідності, обставини, пов'язані з російською агресією, усе більшої актуальності набуває виховання в молодого покоління почуття патріотизму, відданості загальнодержавній справі зміцнення країни, активної громадянської позиції тощо.

Особливістю пропедевтичного курсу історії України у 5 класі є те, що на першому етапі вивчення історії учні повинні отримати можливість

усвідомити нескінченність різноманіття форм громадського самовираження людини, багатства його цілей, прагнень і потреб. Такий підхід до вивчення історії допоможе учням усвідомити, що в історії немає і не може бути однозначних, заздалегідь прорахованих відповідей на проблемні питання, дозволить навчитися самостійно мислити, оцінювати події та робити висновки. Вчителю необхідно формувати у п'ятикласника уявлення про історію як науку, що відрізняється від інших наук своїм предметом, категоріальним апаратом та методологією. У той же час, найважливішим завданням пропедевтичного курсу історії є сформування в учнів елементарних навичок співвіднесення теорії з практикою, тобто допомогти їм стати компетентними [4].

Перехід з молодшої школи в школу середньої ланки - це найважливіший період для кожного учня. Адаптація, пов'язана з тим, що на зміну першому вчителю приходять вчителі-предметники, з'являються нові навчальні дисципліни, необхідно проявляти більше самостійності, в той же час, усвідомлюючи велику відповідальність, для кожного учня пов'язана з різним ступенем складності. Історія для п'ятикласників - новий предмет. І саме новизна предмета, помножена на відчуття власної значущості («я вже не учень молодшої школи!») допомагає вчителю впроваджувати компетентнісний підхід до вивчення предмета. У парадигмі цього підходу «... знання - це не мета навчання, а його спосіб. Вони отримуються для того, щоб з їх допомогою здійснювати дії, вирішувати завдання, ефективно діяти певними способами, а не для того, щоб їх запам'ятовувати і підвищувати ерудицію» [4]. У своїй статті, що стосується забезпечення формування предметної історичної та громадянської компетентності учнів, доктор педагогічних наук Олена Пометун зазначає, що дієслова «знати» і «пам'ятати» в традиційній парадигмі навчання часто ототожнюються. Тоді як сьогодні «знати» означає не просто пам'ятати певні знання, а виробляти певну діяльність, пов'язану з цими знаннями. «Засвоєні знання - це не те, як учень запам'ятав, а то, як вони перетворилися у нього в розумову діяльність, вміння вирішувати завдання, діяти поза навчальним процесом в житті» [4].

В умовах модернізації системи освіти в Україні, мета якої - гуманізація і демократизація освітнього простору, переорієнтація навчання на особистісний розвиток учнів, на досягнення ними суспільно обумовленого рівня компетентності, більш помітними стають тенденції до конкретизації освітніх цілей як основи навчального процесу. Однією з умов досягнення учнями бажаних результатів є чітке розуміння вчителем рівнів навчальних досягнень учнів, передбачених компетентнісно-орієнтованим навчанням [2].

Додаткову можливість для цього дає введення в цьому навчальному році в курс історії України в 5 класі додаткових уроків українською мовою. Це дає можливість не тільки оволодіння історичної термінологією державною мовою, не тільки прилучення до культури і історичному минулому свого народу, а й, в дидактичному сенсі, додаткові можливість для повторення, аналізу та закріплення пройденого матеріалу. Два уроку історії в тиждень - оптимальний варіант для п'ятикласника з урахуванням його психофізичних і інтелектуальних можливостей.

Це і додаткові можливості для вчителя в плані реалізації його творчих задумів. Ігрові, групові, пошукові методи навчання, використання інтерактивних технологій, візуальних і електронних носіїв інформації - все це необхідні умови сучасного викладу пропедевтичного курсу історії України. Крім того, п'ятикласники залучаються до процесу допрофільної підготовки. Це, в основному, здійснюється в ході позакласної роботи методичного об'єднання вчителів історії та правознавства: проведення історичних предметних тижнів, турнірів, вікторин, конкурсів учнівських творів, малюнків, макетів на історичну тематику, навчальних екскурсій тощо [5].

Програма «Вступ до історії» для учнів 5 класу створена так, щоб найкраще врахувати призначення пропедевтичного навчання: підготувати школярів до сприйняття історії як важливої складової інтелектуального життя сучасного суспільства. Головні завдання цього курсу: а) формування уявлень і початкових знань учнів про історію як галузь людських знань, як науку, що має свій предмет вивчення і свої методи дослідження; б) розвиток у школярів інтересу до предмета та мотивації до його вивчення; в) формування первинних уявлень про структуру і зміст історії України.

Одним із головних завдань сучасної школи є формування в учнівській молоді національної свідомості. На це націлюють державні документи в галузі освіти. В Законі України “Про освіту”, у Державній програмі “Освіта (Україна XXI століття)”, у “Концепції 12-річної середньої освіти” основними завданнями сучасної школи є забезпечення умов для виховання школяра як громадянина України, вільної, демократичної, життєво і соціально компетентної особистості, здатної здійснювати самостійний вибір і приймати відповідальні рішення у різних життєвих ситуаціях.

Національна свідомість - сукупність соціальних, економічних, політичних, моральних, етичних, філософських, релігійних поглядів, норм поведінки, звичаїв і традицій, ціннісних орієнтацій та ідеалів, в яких виявляються особливості життєдіяльності націй та етносів. Окрім цього, найважливішим аспектом особистості у контексті національної

свідомості є чітка позиція самої людини, яка вважає себе національно ідентифікованою та розуміє і знає своє національне призначення у житті того соціуму, до якого вона себе позиціонує.

Національну самосвідомість можна визначити як усвідомлення людиною своєї належності до певної національної спільноти, тобто здатність ідентифікувати себе, тобто своє «Я» з конкретною спільністю «Ми». Що ж до питання коли саме починає функціонувати національна самосвідомість, то тут ми маємо справу з початком розрізнення на «Ми» - «Вони».

На думку Ю.Бромлея етнічна самосвідомість пов'язана із уявленням про певну ідентичність всіх її членів.

Цілком можна погодитися з І. Кресіною, яка наголошує, що національна свідомість - це «складна система духовних феноменів та їх утворень, які сформувалися в процесі історичного розвитку нації, відображають основні засади її буття та розвою» [3].

Таким чином, розвиток національної самосвідомості передбачає появу таких національних почуттів: почуття любові до своєї Батьківщини, свого народу, національної культури і рідної мови; почуття причетності до долі свого народу, своєї країни; почуття національної гордості чи національного невдоволення; готовності й волі до здійснення національної мети.

Саме національна самосвідомість є головним атрибутом становлення нації. З національною самосвідомістю пов'язане усвідомлення власної державно-територіальної, духовної, етнічно, історичної, психологічної та культурної соборності, самобутності та неповторності. Життєвий шлях нації залежить від особливостей її національної самосвідомості.

Сучасний процес навчання у школі неможливий без одночасного поєднання декількох психолого-педагогічних умов, які виступають умовами національного виховання п'ятикласників на уроках історії. Під психолого-педагогічними умовами ми розуміємо сукупність взаємопов'язаних заходів, необхідних для цілеспрямованого навчального процесу.

До таких педагогічних умов можна віднести:

- 1) врахування психологічних особливостей вікової категорії;
- 2) використання різноманітних видів роботи, форм і методів;
- 3) застосування різних підходів для розвитку патріотизму.

Отже, Успіх національного виховання значною мірою залежить від національної та міжнаціональної культури батьків і педагогів. Спрямованість патріотичного виховання на загальний особистісний розвиток школяра, його неперервність у педагогічному процесі,

багатоманітність напрямів і методів вимагає високопрофесійної та моральної культури вчителя, гуманістичної спрямованості його педагогічної діяльності, вміння розуміти учня і діяти спільно з ним.

Результатом такої роботи може стати вищий рівень виховання національної самосвідомості, здатність учнів до морального самовдосконалення. Виховання національної самосвідомості на уроках історії України сприяє збагаченню духовного світогляду школярів, формує усвідомлення особистістю себе як часточки українського народу з власною національною гідністю. В наш час, коли нівелюється приналежність людини до певної нації, виховання справжнього патріота набуває особливо важливого значення. Виховуючи в учнів любов до рідного краю, ми формуємо гідне майбутнє нашого народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Виховувати громадянина – патріота України: науково – методичний посібник / Кер. авт. кол. К. Чорна Черкаси, 2011. 273 с.
2. Гуменюк Г. Формування національної самосвідомості учнів середнього шкільного віку засобами туристсько-краєзнавчої роботи. Івано-Франківськ., 2000. 158 с.
3. Кресіна І. Свідомість національна *Політична енциклопедія*. Редкол.: Ю. Левенець, Ю. Шаповал та ін. Київ, 2011. С. 654.
4. Пометун О. Забезпечити формування предметної історичної та громадянської компетентності учнів. *Історія в школах України*, 2008. №7, 8.
5. Фіцула М. Педагогіка: Навч. пос. для студентів вищих пед. закладів освіти. Тернопіль, 2013. 232 с.

Наталя МОСКАЛЕНКО

*Науковий керівник:
доцент, канд. істор. наук
В. Яшин*

КОЛАБОРАЦІОНІСТСЬКА ПРЕСА ЯК ДЖЕРЕЛО З ІСТОРІЇ ПОВСЯКДЕННЯ НАСЕЛЕННЯ ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ (на прикладі преси міст Кривий Ріг та Кам'янське)

Газети, які видавалися за німецької окупації, є дуже вартісним джерелом і маю велике значення для тих місцевостей, яким були присвячені. На їх сторінках міститься багато пропаганди, однак, незважаючи на це, є й відомості з історії України, уривки з літературних творів, вірші. Окреме місце займають відомості з звичайного життя міст, і

ті заходи, які проводила окупаційна влада. Особливої уваги заслуговують комунальні заходи, такі як: охорона здоров'я, озеленення міста та його відбудова, заснування та діяльність Комітету Допомоги та інші заходи, які проводилися в містах.

Метою даної статті є аналіз комунальних заходів окупаційної влади за матеріалами криворізької газети «Дзвін» та «Кам'янські вісті», яка видавалася в м. Кам'янське. Розглянемо спочатку ті заходи, які були здійснені у Кривому Розі.

У місті працював Комітет Допомоги. За час свого існування – тобто з 9 вересня по 20 грудня 1941 року провів чималу роботу серед населення округи. За час існування комітетом було зроблено наступне: зареєстровано пенсіонерів та інвалідів – 4700 чол.; родин репресованих – 365 сімей. За цей же час було проведено обстеження по виявленню матеріально – побутових умов родин репресованих, інвалідів та інших – 1310 чол. Надано одноразову допомогу – 726 чол. та багато іншого [7].

З 1 листопада 1941 року при Міській Управі працював Комітет Зимової Допомоги. Метою цього комітету була організація всього громадянства на допомогу матеріально незабезпечених людей: інвалідів, родин репресованих, також дитбудинків та інше. За час своєї діяльності комітет зібрав біля 300 тис. крб. через спеціальну лотерею в якій могли прийняти участь всі люди, які бажали допомогти. Також при школах повинні були бути організовані спеціальні комітети Зимової допомоги, які б склалися з директора школи, двох вчителів і двох учнів старших класів [6]. Фінансова частина має такий вигляд: було одержано від Комітету Зимової Допомоги 309, 5 тис. крб., одержано фінансування від Міської Управи 300 тис. крб. Всього було витрачено з цих коштів 314 тис. 114 крб. З них для дитячого будинку – роподільника – 14 ти. 810 крб., Гданцівського дитбудинку – 24 тис. крб., Тернівського дитбудинку – 100 тис. 100 крб., будинку інвалідів – 85 тис. 195 крб., на одноразову допомогу – 89 тис. крб., на пенсію – 650 крб [7].

На початку січня 1942 року на засіданні Міської Управи Кривого Рогу було обрано Комітет Допомоги військовополоненим українцям. До комітету увійшли п. Олійник, Борщ, Чиж, Зеленський, Шанда. В місті було організовано декілька пунктів для збору допомоги. Активну участь у роботі Комітету Допомоги приймали учителі місцевих шкіл. Так у середній школі №27 (Карнаватка) було організовано місце збору продуктів, які під суровим контролем безпосередньо передавали полоненим. Крім збору продуктів Комітет звертав увагу на санітарний стан полонених в таборах, приймав посилки для хворів [8].

Велика увага у м. Кривий Ріг приділялася охороні здоров'я, при цьому наголошувалося, що за радянської влади українському лікареві не

залишилося місця в медицині. Їх затирали, відганяли, не допускали до дослідницької, наукової та практичної діяльності. В місті функціонувала лікарня, амбулаторія, родильний будинок, тублікарня, інфекційна лікарня, дитяча амбулаторія та інше. Здороввіділ організував дослідити питної води та нагляд за санітарним станом міста. 19 лікарів – українців міста приймали хворих у себе вдома, серед них Лимарів, Музиченко, Приступа. Також відроджувалася оздоровна справа на селі. У Веселих Тернах та в Лозоватці було відкрито великі лікарні [1, с. 4]. Про всі випадки інфекційних хвороб, як скарлатина, кір, дифтерія, малярія та інші – треба перш за все було повідомити лікарів. Лікарі, які не вживали потрібних заходів для рішучої боротьби з цими хворобами – були суворо покарані. Щоб запобігти поширенню різних інфекційних хвороб населення було попереджене про те, що кожна особа яка захворіла повинна була негайно спрямувати до Інфекційної лікарні. Наголошувалося на тому, що населення повинно дбати про охайність і чистоту. Насамперед, потрібно щоб вулиці, подвір'я були охайними [2, с. 4]. За час війни санітарний мінімум міста знаходився в антигігієнічному стані, тому всі подвір'я та місця загального користування повинні були бути очищені від усілякого бруд, який сприяв розвитку різних хвороб. «Саме населення матиме від цього користь, воно своєчасно подбає саме про себе», - підкреслювалося в ухвалі Міської Управи [10]. Це зводилося до того, що кожен мешканець міста повинен був дбати сам, щоб Кривий Ріг був знову охайним та чистим.

Зі сторінок газети ми дізнаємося про програму озеленення міста. У Кривому Розі за це відповідав відділ благоустрою та зеленого насадження, що працював при Міській Управі. Відділ мав великий розсадник дерев та чагарників на площі 50 гектарів [4]. З приходом зими Обласний Комітет наказом сповіщав населення Кривого Рогу та околиці міста повинно усіма засобами чистити вулиці від снігу.

З метою утримання парків та скверів в культурному стані та охорони в них зелених насаджень від псування заборонялося на їх терені їздити велосипедам, ламати та псувати дерева й кущі, бити написи на садових лавах, псувати стежки, пересувати лави з місця на місце. На порушників цієї постанови накладали штраф в розмірі до 200 крб. [11].

Також ухвалою Криворізької Міської Управи від 18-го листопада 1941 року зазначалося, що населення міста й околиць самовільно проводило хижацьке вирубування дерев та чагарників у різних державних та приватних посадках, садах і парках. Ці дії на далі просто не могли бути припустимими. Тому Міська Управа наказувала категорично заборонити державними установам, організаціям та приватним особам провадити рубки, полонки, обрізки, підстрижку та корчування дерев і

чагарників, як у державних, так і приватних посадках. Винні у порушенні цього наказу каралися штрафом до 1500 крб, або ж тюремним ув'язненням до 6 тижнів. Особливою постановою заборонялося всім установам, організаціям, підприємствам та приватним особам провадити вилов риби у водоймах Криворізької округи [13].

Розпорядженням «Про встановлення заборонених годин для м. Кривого Рогу» від 30 червня 1942 року встановлювалося деякі обмеження. Українському цивільному населенню заборонялося рухатись по вулицях з 21.00 до 04.00 годин. Також в заборонений час населенню не дозволялося знаходитись в гурті [12].

Для розвитку впорядкованого вуличного сполучення та перестороги нещасних випадків керівником місцевої поліції було видано розпорядження «Про дотримання вуличного руху». Всі машини повинні були триматися правого боку і вантажити її можна було тільки так, щоб це не було небезпечним та не завдавало шкоди. Пішохід повинен був завжди переходити вулицю прямо з подібною обмеженістю та без зупинки та не стояти групою на вуглах вулиць або інших місцях, де великий рух – заборонено. Населення прохали дотримуватись цього розпорядження, або ж у випадках порушення повинні були застосовуватись покарання [9].

З метою запобігання виникненню пожеж, а також з метою встановлення протипожежної безпеки в місцях скупчення людності, управа міста видала ухвалу «Про протипожежні заходи». В ній зазначалося, що всі підприємці, громадські організації перед відкриттям зобов'язані насамперед порозумітись з протипожежною охороною, вказівки якої були безумовними та обов'язкові. Також начальник охорони міста повинен був призначити для чергування пожежників – у театрах, клубах, кіно та місцях скупченості людності - на час проведення вистав, концертів, перегляду картин, проведення зборів тощо. При цьому без присутності чергового заборонялося відкриття вистав, концертів тощо [3].

Щодо тих комунальних заходів, які проводилися в м. Кам'янському ми дізнаємося, як вже зазначалося, з газети «Кам'янські вісті». Розглянемо деякі з них.

Постанова Кам'янської Міської Управи «Про очищення міста» від 4 вересня 1941 року була видана з метою приведення міста в належний стан зобов'язувала власників приватних і державних домоволодінь до 19 вересня очистити територію садиб від покидьків і бруду й провадити надалі щоденне прибирання дворів, а також тротуарів і вулиць [7]

Через надзвичайно велике пошкодження жилих будинків, різних приміщень та заборів й інших споруджень внаслідок військових дій на

території міста Міська Управа оголошувала негайний їх ремонт. Тим громадянам, які залишилися зовсім без житла, житлова управа надавала квартири в першу чергу. Міська Управа категорично забороняла самовільно займати квартири й інші приміщення або переводити будь-який обмін квартир і приміщень без письмового дозволу житлового відділу. У зв'язку з відбудовою також відбувається поступове перейменування вулиць. Наприклад, колишній проспект Пеліна перейменували на вул. Німецьку, а вул. Широка та Залізнична залишилися без змін.

Також були здійснені заходи з метою озеленення міста. Відділ впорядкування міста приступив до продажу різних декоративних дерев та чагарників. Міська Рада постановою забороняла будь-яку порубку дерев на терені міста без дозволу Відділу Міського господарства. Організовувалась охорона парків і лісопарків, скверів.

Постановою «Про порядок експлуатації рибних ресурсів м. Дніпра» з метою усунення хижацького ловіння риби, що вело до її знищення було ухвалено декілька положень. По-перше, керування та організацію промислового ловіння риби в межах району покладалося на Кам'янський Промисловий відділ. По-друге, промислове ловіння риби дозволялося лише після реєстрації в тому ж відділі у спеціального інспектора по рибним справам.

З газети ми можемо дізнатися про перепис населення реєстраційним відділом м. Кам'янського. Станом на 23 вересня 1941 року було всього зареєстровано 91051 чоловік. За етнічним складом найбільше у місті проживало українців – 74737 чол; німців – 157; білорусів – 2366; росіян – 11838 та інших.

Обов'язковою постановою Міської Управи «Про боротьбу з повіддю та льодоходом» визначалися межі терену міста, який може бути затоплений, складання плану захисних заходів проти поводи. Відділ охорони здоров'я повинен був вжити заходів медично-санітарного обслуговування населення цих районів та конкретних профілактичних заходів, щоб запобігти можливих епідемічних захворювань. Житловий відділ повинен був провести облік населення, яке розташоване в цій зоні

Окупаційна влада попереджувала жителів міста про економію комунальних послуг. Майор і комендант Бергер через сторінки газети довів до відома, що через недбайливе користування водопровідними кранами поставала проблема великої втрати води. Відповідальність за щільне закручування водопровідних кранів покладалась на управляючих домами та мешканців будинків. У випадку порушення цього розпорядження даний дім повинен був відключений від постачання водою.

Схожа ситуація була з користуванням електроенергії. Наказом Міської Управи від 3-го січня 1942 року населення повинно було дотримуватися економії світла. По-перше, заборонялося горіння ламп у денний час, а також роботи двигунів без навантаження. По-друге, користуватись і під'єднувати до електромережі саморобні електричні пічки, а також користуватись більшими електричними лампами ніж зареєстровані – категорично заборонялося. Якщо порушували правила – штрафували в сумі до п'ятсот марок, від'єднували від електромережі та відбирали електроприлади.

Отже, окупаційна влада на території обох міст проводила комунальні заходи у різних напрямках, які при цьому дуже багато в чому були схожими. Це перш за все озеленення міст, які на той час цього потребували. Також слід зазначити охорону здоров'я та довкілля та розбудову які також були важливим аспектом їх роботи. Впровадження нового порядку, законів та суворі покарання зовсім змінювали життя міст.

ЛІТЕРАТУРА

1. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 10 жовтня 1941 року.
2. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 12 жовтня 1941 року.
3. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 19 жовтня 1941 року.
4. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 31 жовтня 1941 року.
5. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 23 листопада 1941 року.
6. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 14 грудня 1941 року.
7. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 25 грудня 1941 року.
8. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 14 січня 1942 року.
9. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 22 січня 1942 року.
10. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 24 лютого 1942 року.
11. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 18 червня 1942 року.
12. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 2 липня 1942 року.
13. Округовий криворізький часопис «Дзвін». 3 жовтня 1942 року.

ДІЯЛЬНІСТЬ ШКОЛИ АГЕНТІВ - ПРОПАГАНДИСТІВ У м. ВУСТРОВ (на матеріалах розсекречених документів радянських спецслужб)

Однією з важливих складових ведення війни є інформаційно-пропагандистський вплив на супротивника. Наша країна зараз знаходиться у стані так званої «гібридної війни», де країна-агресор вже протягом 6 років активно проводить не тільки військові дії на Сході, а й займається пропагандою, як на свої території, так і на окупованих нею територіях України. Це вилилось у інформаційно-ідеологічне протистояння між Україною та Росією, зокрема і у сфері впливу на свідомість та морально-психологічний стан населення. Але Україна і в минулому зазнавала значних ідеологічних впливів, однією із найзначніших та найвідоміших була німецька пропаганда періоду Другої світової війни. Тому не втрачають актуальності дослідження, які базуються на висвітленні підготовки до ведення інформаційної пропаганди Третім Рейхом на окупованих територіях.

Метою даної статті є встановити устрій школи, яка готувала агентів-пропагандистів у місті Вустров, Німеччина, організацію її діяльності, склад агентів, методи вербування до школи.

Ця розвідка побудована на матеріалах літерної справи НКВС, що розсекречена в рамках законодавства про декомунізацію і зараз зберігається в Державному архіві управління Служби безпеки України в Дніпропетровській області. Справа по школі агентів-пропагандистів, яка діяла у м. Вустров була сформована з ряду документів: спецповідомлення про арешт німецького агента-пропагандиста Манафова І. А., протоколи допитів Шевченка С. П., Богуна С. І., Волка Ф. М., Манафова І. А., Фостика М. Г., Кузнецової К. О. На основі змісту цих протоколів ми можемо зробити висновок, що всі вони були причетні до колабораціоністської пропагандистської діяльності та до роботи школи-агентів пропагандистів у м. Вустрові.

Школа агентів-пропагандистів м. Вустрова, яка підпорядковувалася Міністерству у справах східних окупованих територій розташовувалася у лісі в 20-25 кілометрах від м. Невріпін, в 70-ти кілометрах від м. Берлін та розміщувалася у декількох бараках, в яких проживали курсанти школи агентів-пропагандистів, з числа зрадників Батьківщини

військовополонених радянської армії, різних національностей Сходу, Середньої Азії та Кавказу [1, арк. 5]

Навчання у школі велося за національної ознакою, тому особи різних національностей проживали та навчалися в окремих один від одного бараках. У залежності від національності, філії школи агентів-пропагандистів м. Вустров носили різні назви. Наприклад, татарська група навчалася у «Зондertaборі - 2», українці, росіяни та білоруси у «Шталазі-3Д» та ін. Сама школа агентів-пропагандистів м. Вустрова була центром усіх філій-таборів та називалася - «вільний табір». Після проходження курсів, які тривали близько 1-2 місяців у таборах, відсортованих за національністю курсантів, переводили безпосередньо до школи у м. Вустров. Там вони продовжували навчання у національних групах, яке зводилось до викладання лекцій пропагандистського, пронимецького спрямування, демонструвалися німецькі кінофільми. Крім того у розпорядження курсантів була велика бібліотека з різного роду літературою, в значній мірі пропагандистського характеру. Всі курсанти, які перебували у «вільному таборі» знаходилися в привілейованому становищі, забезпечувалися продовольчим провіантом та речами [1, арк. 7].

Спираючись на дані отримані зі спецповідомлення про арешт агента-пропагандиста Манафова І. А. та протоколів його допиту можемо детальніше зупинитися на особливостях роботи школи в татарській групі. Манафов Іскандер Абдурахманович, народився у 1909 р. у м. Куйбишеве, вул. Казанська, 96 квартал, 8. Виходець із сім'ї торговця, за національністю татарин, освіта вища, працював ветеринарним лікарем [1, арк. 73]. Про вербування до табору відомо, що в 1941 р. у районі м. Києва Манафов потрапив у німецьке оточення, був узятий у полон та через табори військовополонених у містах Київ, Житомир, Зелетовка, Славута, Рівне у липні - серпні 1942 р. прибув до табору військовополонених №1 у м. Дубно, Рівненської області. Звідси він був завербований та перевезений до «Зондertaбору-2», що знаходився неподалік м. Вустров у Німеччині, де дислокувалася школа німецьких агентів-пропагандистів Міністерства у справах східних окупованих територій [1, арк. 4-5, 72].

У татарському блоці школи викладалися наступні дисципліни: Німецька мова; Історія Татарії; Географія Татарії у випадку, якщо б Німеччина виграла у війні з СРСР; Лекції пропагандистського характеру, ключовою в яких була теза про звільнення народів СРСР від "більшовизму". Центральною установкою, яка ставилися перед курсантами була пропагандистська робота спрямована на боротьбу з радянським політичним і суспільним ладом.

Лекції з вище викладених дисциплін читалися, як безпосередньо німцями, так і представниками «національно-татарського правління», яке знаходилося у м. Берлін. Усі хто навчався у школі агентів-пропагандистів, за національністю татари, зарахувались до колабораціоністської організації «Ідель-Урал» (Волга-Урал). [1, арк. 6].

Волзько-татарський легіон «Ідель-Урал» знаходилася в т. зв. «Мітте-Штеле», яке серед курсантів школи було відомо як татарське національне «правління». Керівником «Мітте-Штеле» або як його називали «президентом» татарського правління був Щафі Алмас приблизно 55 років (за даними 1943 року) за національністю татарин, проживав у м. Берлін. Татарське «правління» складалося з 12-13 осіб до складу яких входили відділи: літературний, фінансовий та інші, а також видавалася газета під назвою «Ідель-Урал». Після закінчення школи курсантів з татарського корпусу направляли на службу до татарського добровольчого національного табору [1, арк. 73].

Волзько-татарський легіон використовував три варіанти нашивки, одна представляла собою комбінацію блакитного і зеленого кольорів (імовірно, що означають ставлення до тюркських і ісламським народам) зі схрещеним кинджалом і стрілою, у другому варіанті замість схрещеного кинджала і стріли використовувалися схрещені мечі і вертикальна стріла посередині, третя виглядала як сірий овал з жовтим обрамленням. У центрі емблеми знаходився звід з вертикальною стрілою. Зверху жовтими буквами було написано *Idel-Ural*, а внизу - *Tatar Legion*. Круглі кокарди на голові мали таку ж комбінацію кольорів, що і нашивки [2].

Більш детальноше можемо дізнатися про роботу філії школи пропагандистів українського блоку з протоколів допитів Шевченка С. П., Богуна С. П., Фостика М. Г. Слідством встановлено, що вони у 1941 р. потрапили у німецькі полони та після т. зв. «відбору» німцями були направлені до школи, яка готувала агентів-пропагандистів у м. Вустров. Усі троє навчалися в українському блоці. Табір працював за режимом: підйом о 6 ранку, до 7-ї сніданок та туалет. З 7 до 9 ранку заняття які проходили суворо за планом [1, арк. 13].

Слухачі школи пропагандистів Міністерства у справах східних окупованих територій у «Шталазі-ЗД» були поділені на 3 блоки: росіяни, білоруси, українці. У білоруському та російському блоці було по одній групі, а в українському дві групи «А» і «Б». У групі «А» українського блоку були військовополонені радянської армії із закінченою вищою освітою, у тому числі Фостик М. Г., у групі «Б» були особи з середньою та нижчою освіти. За кожним блоком був закріплений викладач з числа російських емігрантів першої хвилі. У групі «А» закріпленим викладачем

був Рознатовський, який спеціалізувався на лекція агітаційно-пропагандистського характеру. Перелік лекцій, що викладалися в українському блоці був таким: Державний лад фашисткою Німеччини її політика, економіка та культура; Організація гітлерівської молоді; Землеустрій Німеччини; Історія України; Новий землеустрій в Україні; Релігія в СРСР; Методи роботи ГПУ; Расова теорія; Єврейське питання та ін. [1, арк. 95].

Після закінчення курсів агентів-пропагандистів слухачі проходили додаткову перевірку здібностей до пропагандистської роботи. Ті, хто підходили, додатково навчалися та направлялися за призначенням у східні області СРСР окуповані німецькими військами. Рештою укомплектовувалися штатні посади у складі школи агентів-пропагандистів та відправлялися на роботи за спеціальностями на німецькі підприємства. Так, Богун С. П. працював у таборі двірником-прибиральником, а Шевченко С.П. був переведений у «вільний табір» у січні 1943 року, де перші 2 місяці був грубником, а весь інший час до лютого 1945 року працював у канцелярії табору. Порядок відправлення у східні області зайняті німцями для пропагандистської роботи був наступним: збирали групу 15-30 осіб та назначали головним одного з вчителів школи [1, арк. 13, 38].

Відомо також, що за час навчання та роботи у школі курсанти отримували безкоштовну їжу в їдальні, а також весь одяг громадянського зразку: 2 пари білизни, 2 верхні сорочки, костюм, пару туфель, 2 пари носків, носову хустинку, фуражку, пальто на 2 роки, постільну білизну в яку входило - 2 ковдри, матрац, 2 простирадла, подушка, рушник, приналежності туалету [1, арк. 41].

З адміністративно командуючого складу школи Міністерства у справах східних окупованих територій відомі наступні:

- Начальник школи - німець - Френцель Вольдемар, 40 років, середнього зросту, повний, волоси русі, очі чорні, добре розмовляє російською. За сумісництвом викладач німецької мови.
- Його заступник - німець - Бальд, 45 років, до війни проживав у с. Маністров Підгороднє, Нижньодніпровського району, Дніпропетровської області. Ніяких дисциплін не викладав. Прикмети: зріст - вище середнього, широколобий, володіє російською мовою.
- Начальник відділу пропаганди - Кастель, 70 років, колишній царський офіцер, що співробітничав з нацистами, довгий час прожив у Берліні. Читав лекції тільки з пропаганди. Прикмети: високого зросту, волосся сиве, ніс прямий, носить окуляри.

- Комендант школи по господарській частині – російський німець – Рау Август, 1918 р. н., уродженець республіки німців Поволжя СРСР. Досконало володів російською мовою. Прикмети: середнього зросту, блондин, обличчя продовгувате, худорлявий.
- Старший викладач російсько-українського блоку – Камінський Георг, 38-40 років, російський емігрант першої хвилі. У Німеччину прибув з Сербії. Ніяких дисциплін не викладав. Завідував відправкою пропагандистів у східні області.
- Заступник Камінського по українському блоку – професор – Гриславець, 38-40 років, українець. До війни проживав у м. Дніпропетровськ. Працював викладачем у Гірничому університеті. Так само як і Камінський, відав питаннями відправки пропагандистів в окуповані німцями східні області СРСР. Прикмети: нижче середнього зросту, носив коротку бороду [1, арк. 14, 15].

Детальніше з усіма причетними до школи агентів-пропагандистів, починаючи з командно-адміністративного складу і закінчуючи слухачами та працівниками школи ми ознайомилися у протоколах допиту Шевченкова С. П. Слід підкреслити, що такою різноманітною інформацією він володів завдяки тому, що працював у канцелярії цієї школи.

Усі фігуранти справи, які мали відношення до діяльності школи агентів-пропагандистів у м. Вустров у своїх свідченнях підкреслювали, що на момент їх перебування у школі було близько 200 осіб. Після закінчення курсів, вони направлялися до «вільного табору», а на їх місце прибували інші завербовані радянські військовополонені. Метою діяльності даної школи була підготовка колишніх радянських військових до ведення інформаційно-психологічної війни проти Червоної армії і цивільного населення Радянського Союзу. Вербування відбувалося осіб різних національностей, незалежно від освіти, щоб на якомога більшу частину радянських республік поширити діяльність інформаційно-пропагандистської мережі. Така агітаційно-пропагандистська діяльність Німеччини ставила собі за мету сприяти дезорганізації Червоної Армії зсередини та забезпечити лояльність населення східних окупованих областей.

Виходячи з матеріалів справи зазначимо, що школа підготовки агентів-пропагандистів у м. Вустров була однією з багатьох подібних німецьких шкіл, що вербували радянських військових для вдалого впровадження своєї політики на окупованих територіях СРСР. Тактика ведення війни з використанням активної пропагандистської роботи була

однією зі складових інформаційної політики Німеччини, яку вона почала впроваджувати після приходу Гітлера до влади.

Проводячи роботу з розповсюдження різного роду інформації під час війни, країна-агресор, впливає на морально-психологічний стан населення. І для суспільства не завжди важливо чи автентичною є ця інформація, важливим виявляється те, як ця інформація була подана. Саме цьому навчала школа агентів-пропагандистів Німеччини у м. Вустров, яка показує, що в умовах війни це може дуже ускладнити становище країни, яка обороняється.

ЛІТЕРАТУРА

1. Архів Управління Служби безпеки України в Дніпропетровській області. Ф.4. Оп. 1. Спр. 14. 95 арк.
2. Романько О.В. Мусульманские легионы во Второй мировой войне. Москва, 2004. 312 с. URL: http://militera.lib.ru/research/romanko_ov/index.html (дата звернення 12.05.2019).

**ВІДРОДЖЕНА ІСТОРІЯ:
ДОЛЯ РЯДОВОГО РОСІЙСЬКОЇ ІМПЕРАТОРСЬКОЇ АРМІЇ
КОРНІЄНКА ДЕМИДА ТИМОФІЙОВИЧА
(за офіційними джерелами)**

Корнієнко Демид Тимофійович, 17.06.1895, село Бокове Херсонської губернії Російської імперії – 28.02.1943, село Бокове УРСР). Рядовий. Національність. українець.

Народився у с. Бокове, нині Кіровоградської області, що знаходиться на річці Бокова. На півдні воно межує з селом Ганнівка, на півночі – з селом Братолюбівка, на заході з селом Новошевченкове, на сході з селом Баштині. Служив у російській імператорській армії. Брав участь у Першій світовій війні.

Службу проходив у чині рядового в 62-му Суздальському полку під командуванням полковника Свирчевського Іполита Вікторовича. Полк входив до 16-ї піхотної дивізії, 6-го армійського корпусу, 2-ї армії під командуванням генерала від інфантерії Смирнова Володимира Васильовича (05.12.1914-08.04.1917).

Участь у Пруссській операції в 1914 р. для 62-го полку розпочалася з несення гарнізонної служби фортеці Осовец [3, с. 165]. У ході наступу на Східну Пруссію полк лишався у фортеці згідно з розпорядженням генерал-лейтенанта П. Постовського [3, с. 165].

Із січня 1915 р. весь корпус був переданий до 2-ї армії, а з червня – до складу 11-ї армії (командуючий: генерал від інфантерії Щербачьов Дмитро Григорович) та перебазований на Південно-Західний фронт. Там 62-й Суздальський полк взяв участь у фланговому ударі по наступаючим німецьким військам генерал-полковника А. фон Макензена та наніс поразку двом ворожим корпусам [1].

З осені полк перейшов до позиційного протистояння та майже рік не проводив активних дій. 21.09.1916 Демид Тимофійович отримав поранення лівої кисті та лікувався у Ново-Песковському госпіталі [2]. Після виписки був переведений на охоронну службу в Ростов-на-Дону.

З початком революційних подій 1917 р. у 6-му корпусі відбуваються процеси українізації. У складі 12 полків сформовано корпус в результаті поділу 6-го корпусу на дві частини: українську та російську. Там 2-й Січовий Запорізький корпус показав свої можливості та вів бойові дії з

більшовизованими частинами 11-ї армії, підтримував порядок та запобігав грабункам [5].

У зв'язку з розпадом Східного фронту та проголошенням УНР корпус направили на захист північно-східних кордонів, але постійні сутички з більшовиками та загальний розклад дисципліни призвели до практично повного зникнення корпусу навесні 1918 року [6]. Тоді ж додому повернувся і Демид Тимофійович [4].

ЛІТЕРАТУРА

1. Гурко В. Война и революция в России. Мемуары командующего Западным фронтом. 1914–1917. Москва, 2007. 399 с. URL: <https://iknigi.net/avtor-vasiliy-gurko/>
2. Повідомлення про прийом до госпіталю № 1741. URL: https://gwar.mil.ru/heroes/chelovek_gospital22425157/
3. Сборник документов мировой империалистической войны на русском фронте (1914-1917). Восточно-Прусская операция. Москва, 1939. 612 с.
4. Спогади Г.Д. Корнієнка (інтерв'ю з родичом ветерана).
5. Украинизация частей Юго-Западного фронта Русской армии в 1917-1918 гг. URL: <https://infopedia.su/2x8b.html>
6. Шусь О. Й. Другий український корпус. *Енциклопедія історії України*. Київ, 2004. Т.2. 518 с.

Екологічна ситуація в Кривому Розі

Підготувала:
Солодун Антоніна
Студентка ІП-17

Кривий Ріг- моє місто

Криворіжжя – один з найбагатших на корисні копалини регіонів світу, який є основною сировинною базою чорної металургії в Україні. Загальні розвідані запаси залізних руд у Криворізькому залізорудному басейні складають більше 32 млрд т. Основну частку залізної руди в Україні дає Криворізький басейн (близько 90%). Це найбільший район видобутку залізної руди в світі.

Криворізький залізорудний басейн вже давно перебуває на критично небезпечній межі за рівнем забруднення, перетворившись на суцільну рану, нанесену природі нерозумним господарюванням.

Найбільш високе техногенне навантаження на навколишнє середовище відзначається на територіях, де розвиваються видобувна, а також, хімічна промисловість, а саме південна частина міста. Тут рівень забруднення навколишнього середовища перевищує всі допустимі норми, а тому така ситуація набуває понад актуального значення.

**Викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря
від стаціонарних джерел забруднення
по містах обласного значення та районах у 2017 році**

	Обсяги викидів, т	У % до 2016р.	У тому числі			
			діоксиду сірки		діоксиду азоту	
			т	у % до 2016р.	т	у % до 2016р.
Дніпропетровська область	657324,6	78,9	66761,6	36,7	31206,7	72,3
м.Дніпро	45681,4	56,7	17023,5	37,7	7442,9	61,7
м.Вільногірськ	1235,4	96,2	0,2	84,2	18,8	22,1
м.Жовті Води	969,6	100,5	346,6	96,9	107,5	97,3
м.Кам'янське	57750,9	63,8	4173,7	59,5	2969,5	70,5
м.Кривий Ріг	323903,9	94,5	10276,7	91,8	13956,1	92,1
м.Марганець	344,5	96,9	2,3	113,6	12,9	117,6
м.Нікополь	25332,8	98,7	347,0	108,9	943,2	98,4
м.Новомосковськ	92,5	95,7	1,1	139,8	27,0	81,9
м.Павлоград	603,9	157,0	175,4	427,3	89,8	109,6
м.Першотравенськ	909,0	90,7	599,5	89,7	1,7	98,4
м.Покров	8063,8	244,7	126,6	366,1	190,3	306,6
м.Синельникове	59,0	76,9	0,6	61,4	9,8	83,3
м.Тернівка	43696,0	108,2	606,6	98,9	74,1	89,4

Валові викиди забруднюючих речовин у атмосферне повітря основними промисловими підприємствами міста, тис. тонн

Таблиця 4

<i>№ з/п</i>	<i>Назва підприємства</i>	<i>2010</i>	<i>2011</i>	<i>2012</i>	<i>2013</i>	<i>2014</i>	<i>2015</i>
1	ПАТ "АрселорМіттал Кривий Ріг"	321,293	287,36	278,166	264,510	255,449	268,312
2	ПАТ "Південний гірничо-збагачувальний комбінат"	46,863	47,536	53,257	63,301	50,344	39,083
3	ПРАТ "Північний гірничо-збагачувальний комбінат "	16,029	14,571	14,166	15,037	12,472	11,137
4	ПРАТ "Центральний гірничо-збагачувальний комбінат "	3,228	3,088	3,024	2,905	2,683	2,803
5	ПАТ "ХайдельбергЦемент Україна"	2,727	2,187	2,140	2,309	2,227	2,199
6	ПРАТ "Інгулецький гірничо-збагачувальний комбінат "	2,465	1,596	1,571	1,561	1,609	1,374
7	ПРАТ "Криворізький завод гірничого обладнання"	0,496	0,475	0,405	0,423	0,328	0,222
8	ПАТ "Кривбасзалізрудком"	0,273	0,273	0,278	0,260	0,259	0,240
9	ПРАТ "ЄВРАЗ СУХА БАЛКА"	0,125	0,146	0,144	0,144	0,146	0,145
10	СП ПРАТ "ММК ім. Ілліча" ГЗК "Укрмеханобр"	0,09	0,087	0,065	0,073	0,071	0,072

У 2017 році в повітрі міст Дніпропетровської області спостерігається така тенденція:

м. Дніпро:

зниження рівня забруднення повітря по оксиду вуглецю, фенолу та сірководню; середні концентрації **збільшились** по пилу, двооксиду сірки, двооксиду та оксиду азоту, формальдегіду; **на тому ж рівні** залишилась середня концентрація аміаку.

м. Кам'янське:

зниження рівня забруднення повітря по пилу, двооксиду сірки, двооксиду та оксиду азоту, аміаку, сірководню, формальдегіду; **на тому ж рівні** залишились величини середніх концентрацій по оксиду вуглецю, пилу.

м. Кривий Ріг:

зниження рівня забруднення повітря по пилу, двооксиду сірки, оксиду та двооксиду азоту, аміаку, сірководню, фенолу; **на тому ж рівні** залишились величини середніх концентрацій по оксиду вуглецю; концентрації **збільшились** по формальдегіду.

**Індекс забруднення атмосфери (ІЗА)
у містах Дніпропетровської області за 2017 рік**

Перелік пріоритетних домішок	ІЗА		
	Дніпро	Кам'янське	Кривий Ріг
Формальдегід	6,7	4,8	4,17
Двооксид азоту	3,3	1,8	1,0
Пил	2,0	2,7	2,67
Оксид вуглецю			0,69
Фенол	1,0	3,0	0,59
Аміак	1,0	1,2	
Комплексний ІЗА	14,0	13,5	9,12

IV. Перелік екологічно небезпечних об'єктів

Таблиця 2

№ з/п	Підприємства (найбільші забруднювачі)	Вид економічної діяльності	Відомча належність (форма власності)	Примітка
1	<u>ПАТ “Арселор Міттал Кривий Ріг”, м. Кривий Ріг</u>	Металургійне, коксохімічне та гірничо-збагачувальне виробництво	Мінпромполітики України	
2	ПАТ “ДТЕК Дніпроенерго” ВП “Криворізька ТЕС”, м. Зеленодольськ	Виробництво електричної енергії	Мінпаливенерго України	
3	ПрАТ “ДТЕК Павлоградвугілля”, м. Павлоград	Збагачення гірничої маси, випуск вугільного концентрату	Міністерство палива та енергетики України	
4	ДТЕК Придніпровська ТЕС, м. Дніпро	Виробництво електричної енергії	Мінпаливенерго України	
5	<u>ПАТ “Південний ГЗК”, м. Кривий Ріг</u>	Гірничо-збагачувальне виробництво	Мінпромполітики України	
6	ПАТ “Нікопольський завод феросплавів”, м. Нікополь	Виробництво феросплавів	Мінпромполітики України	
7	ТОВ “МЗ “Дніпросталь”, м. Дніпро	Виробництво сталі	Мінпромполітики України	
8	ПАТ “Дніпровський меткомбінат”, м. Кам'янське	Виробництво і реалізація агломерату, чавуну, сталі, прокату, товарів народного споживання	Мінпромполітики України	
9	КП “Дніпроводоканал” ДМР, м. Дніпро	Водопостачання та водовідведення	Держкомбудархітектури та житлової політики України	
10	Філія ПРУВОКС ПАТ “ДТЕК Павлоградвугілля”, м. Павлоград	Водопостачання і очистка каналізаційних стоків	Міністерство палива та енергетики України	
11	КП ДОР “Аульський водовід”	Забір, очищення та постачання води	Держкомбудархітектури та житлової політики України	
12	ПАТ “ЄВРАЗ ДМЗ”, м. Дніпро	Виробництво чавуну, сталі, прокату, товарів народного споживання	Мінпромполітики України	
13	ПАТ “Криворізький залізорудний комбінат” м. Кривий ріг	Гірничо-збагачувальне виробництво	Мінпромполітики України	
14	ПРАТ “Петриківський рибгосп”, Петриківський р-н	Прісноводне рибництво (аквакультура)	Приватна	
15	КВП КМР “Міськводоканал”, м. Кам'янське	Забір, очищення та постачання води	Держкомбудархітектури та житлової політики України	

ТОП ПІДПРИЄМСТВ-ЗАБРУДНЮВАЧІВ УКРАЇНИ

“Азовсталь” була визнана головним забруднювачем води в Україні, а “АрселорМіттал” на першому місці по забрудненню повітря, повідомив міністр екології Остап Семерак.

ТОП ЗАБРУДНЮВАЧІВ ПОВІТРЯ

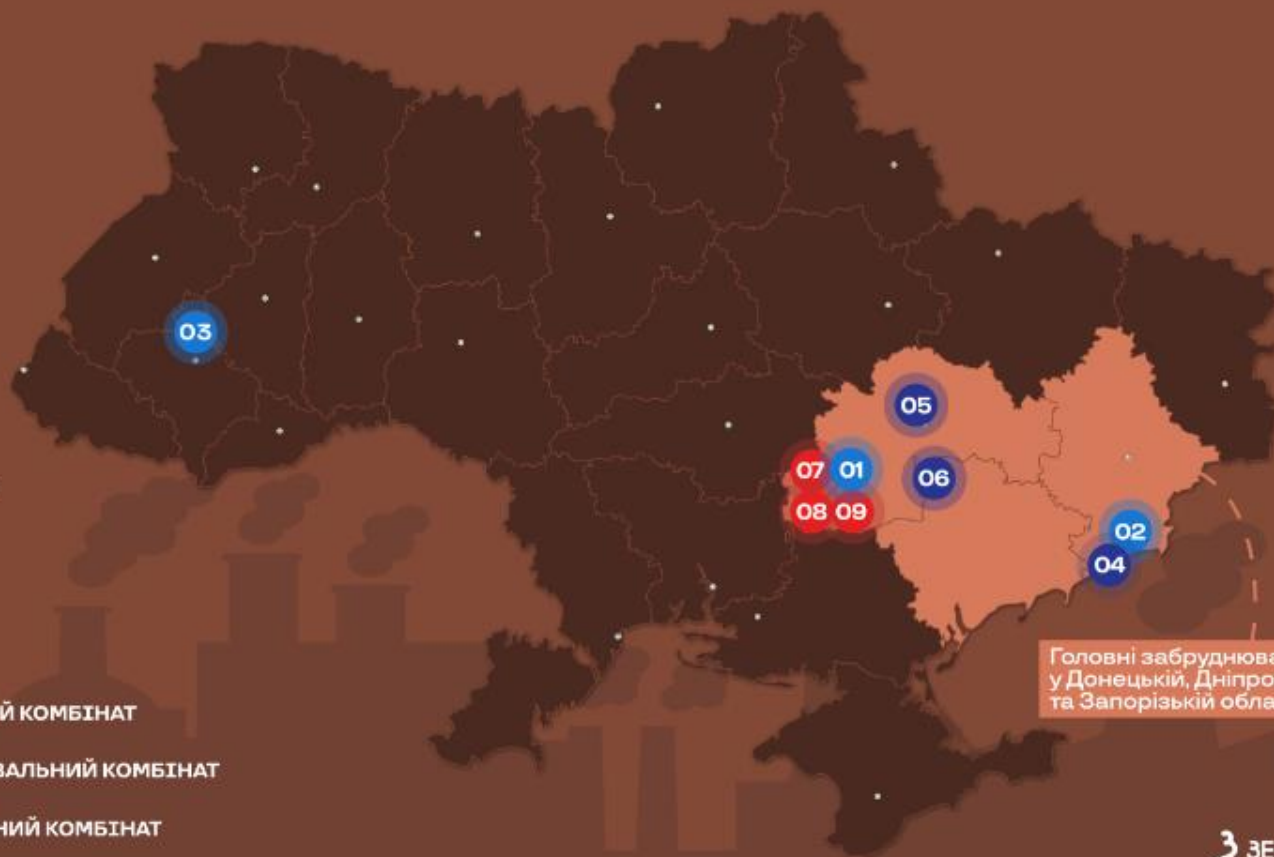
- 01 "АРСЕЛОРМІТТАЛ"
КРИВИЙ РІГ
- 02 ММК ІМ. ІЛЛІЧА
МАРИУПОЛЬ
- 03 БУРШТИНСЬКА ТЕС
ІВАНО-ФРАНКІВСЬКА ОБЛАСТЬ

ТОП ЗАБРУДНЮВАЧІВ ВОДИ

- 04 МЕТКОМБІНАТ "АЗОВСТАЛЬ"
МАРИУПОЛЬ
- 05 ДНІПРОВСЬКИЙ МЕТКОМБІНАТ
- 06 МЕТКОМБІНАТ "ЗАПОРІЖСТАЛЬ"

ТОП ВИРОБНИКІВ ВІДХОДІВ

- 07 ПІВНІЧНИЙ ГОРНО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИЙ КОМБІНАТ
КРИВИЙ РІГ
- 08 ЦЕНТРАЛЬНИЙ ГОРНО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИЙ КОМБІНАТ
КРИВИЙ РІГ
- 09 ІНГУЛЕЦЬКИЙ ГОРНО-ЗБАГАЧУВАЛЬНИЙ КОМБІНАТ
КРИВИЙ РІГ

Пилопридушення на хвостосховищах ПАТ "АрселорМіттал Кривий Ріг"

Полив технологічних доріг СП ПРАТ "ММК ім. Ілліча" ГЗК "УКРМЕХАНОБР"

ДЕКЛАРАЦІЯ ПРО ЗАБРУДНЕННЯ ПОВІТРЯ ПРОМИСЛОВІСТЮ

Ми закликаємо наші уряди, органи державної влади й державні організації, міжнародні фінансові інституції і промисловість:

- Забезпечити громадянам **право на інформацію** і оперативно надавати всі загальнодоступні наявні данні про забруднення повітря і його впливу на навколишнє середовище і здоров'я людини, таких як данні про всі види моніторингу зборів і викидів, данні про стан здоров'я населення, захворюваності, смертності — безкоштовно, використовуючи сучасні технології;
- Забезпечити незалежні, надійні і відповідні **системи моніторингу якості повітря** (емісій та імисій), а також системи попередження і регулювання смогу;
- Розпочати, або прискорити процес **введення і використання стандартів**, діючих в Європейському союзі, в якості найкращого наявного набору законодавчих і технічних вимог, що здійснюють помітний позитивний вплив на рівень забруднення — особливо директиву 2008/50/ЄСЕС 50 про якість атмосферного повітря і більш чистому повітрю для Європи і директиву 2010/75/EU75 по промисловим викидам.
- **Не застосовувати подвійні стандарти**, особливо багатонаціональними корпораціями, незалежно від особливостей національних законодавств. Ми вважаємо, що людське життя має однакову цінність в усьому світі, і корпорації повинні приділяти однакову увагу захисту навколишнього середовища і здоров'я людини в будь-якій країні.
- **Покращити правозастосування закону**, включаючи діючі системи державного і громадського нагляду і контролю за викидами забруднюючих речей і відповідні штрафи за порушення закону;
- **Не приймати фінансування із громадських фондів для екологічно шкідливих інвестицій** і підтримувати лише ті інвестиції, які, безперечно, приводять до покращення екологічної ситуації і використовують кращі доступні техніки.
- **Розширити простір для участі громадськості у прийнятті рішень**, пов'язаних із забрудненням повітря, таких як екологічні або інтегровані дозволи, включаючи неофіційні методи залучення громадськості, а також враховувати думку громади.

Інструментально-лабораторний контроль якості поверхневих вод за даними
Дніпропетровського обласного управління водних ресурсів

Таблиця 14.1

Назва водного об'єкта	Кількість контрольних створів, в яких здійснювались вимірювання, од.		Відібрано та проаналізовано проб води, од. (гх/рх)**	Кількість показників, од. (гх/рх)***	Кількість випадків та назва речовин з перевищенням ГДК, од.
	усього	у т. ч., з перевищенням ГДК			
Кам'янське водосховище	2	2	16/12	528/24	-
Дніпровське водосховище	5	5	44/16	1452/32	Нітрити – 3 Нафтопродукти – 1
Каховське водосховище	5	5	20/8	660/16	Сульфати – 1 Нітрити – 1
р. Самара	2	2	6/4	198/8	Магній – 6 Кальцій – 4 Хлориди – 5 Сульфати – 6
р. Вовча	1	1	4/-	132/-	Магній – 4 Кальцій – 4 Хлориди – 4 Сульфати – 4 Нітрити – 1
р. Оріль	1	1	4/4	132/8	Магній – 4 Сульфати – 4
р. Інгулець	4	4	24/12	792/24	Магній – 21 Кальцій – 2 Хлориди – 7 Сульфати – 23 Нітрити – 4 Нафтопродукти – 6
р. Жовта	2	2	8/8	264/16	Магній – 8 Кальцій – 5 Сульфати – 8 Нітрити – 4 Нафтопродукти – 5

0564

